

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Darius Antanavičius

3

UDK 930.2(093)

Is81

Knygos rengimą ir leidimą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
Sutartis Nr. LIT-1-4

Recenzavo

Mindaugas Paknys (*Lietuvos kultūros tyrimų institutas*)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus

(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)

(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf

(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas

(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė

(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

TURINYS

Pratarmė	7
--------------------	---

Straipsniai

Artūras Dubonis

Kelios Lietuvos istorinės geografijos XIII–XIV a. problemos: tarp teorijos ir šaltinių tyrimų praktikos	11
On some problems of 13–14th c. Lithuanian historical geography: between a theory and a practical investigation of the sources. <i>Summary</i>	21

Darius Baronas

Žemaičių krikštas Jono Dlugošo „Kronikos“ šviesoje	23
The conversion of Žemaitija to the Roman Catholic faith as seen through the chronicle of Jan Długosz. <i>Summary</i>	30

Tomas Čelkis

Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje	31
Grand Duchy of Lithuania private land-ownership lines setting and marking in the 14th – 16th centuries. <i>Summary</i>	58

Reda Bružaitė

LDK parapinės dvasininkijos ir pasauliečių teisminiai ginčai XVI a. (Lietuvos Metrikos teismų bylų knygų duomenimis)	59
Lawsuits between parish clergy and lay persons in the 16th century in the light of the court records books of the Lithuanian Metrica. <i>Summary</i>	83

Raimonda Ragauskienė

„Dingę istorijoje“: XVI a. LDK privačių archyvų dokumentų dinamika	85
“Lost in history”: the movements of documents within the private archives in the Grand Duchy of Lithuania in the 16th century. <i>Summary</i>	109

Darius Antanavičius

„Cnotliwy Litwin“ (1592 m.) autorius ir teksto šaltiniai	111
The work „Cnotliwy Litwin“ (1592): its author and sources. <i>Summary</i>	127

Živilė Nedzinskaitė

LDK jėzuitų retorikos ir poetikos paskaitų rankraščiai: teorijos ir praktikos dermė	131
The manuscripts of Jesuit courses of study in rhetoric and poetics in the Grand Duchy of Lithuania: a harmony of theory and practice. <i>Summary</i>	151

Agnė Railaitė

Jonas Skarulskis ir jo ryšiai su Kantakuzenais: Kauno maršalaičio vestuvių epitalamijo tyrimas	153
John Skarulskis and his relationship with the Cantacuzenes: a study in the epithalamium of the son of the marshal of Kaunas. <i>Summary</i>	164

Adam Stankevič

Skilusių tribunolinių seimelių problema ir jos sprendimas 1779 m.	167
The problem of duplication of the Tribunal dietines and their resolutions in 1779. <i>Summary</i>	178

Šaltinio publikacija

Irena Valikonytė

Pirmasis Lietuvos Statutas Žemaitijoje	179
The First Statute of Lithuania in Žemaitija. <i>Summary</i>	194

Recenzijos

V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, <i>Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.</i>	195
<i>Akty cechów wileńskich 1495–1759</i>	199
<i>Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai.</i>	202
<i>Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m. = Visitatio decanatus Pobojscensis iussu et voluntate Ignatii Jacobi Massalski episcopi Vilnensis A. D. 1782–1784 peracta</i>	207
Santrumpos	213
Apie autorius.	215
Autoriams	217
Guide for Authors.	221

LDK PARAPINĖS DVASININKIJOS IR PASAULIEČIŲ TEISMINIAI GINČAI XVI A. (LIETUVOS METRIKOS TEISMŲ BYLŲ KNYGŲ DUOMENIMIS)

Reda Bružaitė

Įvadas

Istoriografijoje aptariant LDK krikšto akciją ir po jos vykusį šalies christianizacijos procesą paprastai dėmesys sutelkiamas į šalies valdovų ir vyskupų veiklą. Tačiau, katalikybei skverbiantis į naujųjų krikščionių kasdienį gyvenimą, ne mažiau svarbus vaidmuo teko parapiinėse bažnyčiose dirbantiems dvasininkams. Parapijose dirbančių dvasininkų prieky stovėjo klebonas. Jis buvo atsakingas už parapijiečių sielovadą, taip pat valdė parapiinės bažnyčios beneficijos turtą ir juo naudojosi. Teikti sakramentus, laikyti mišias, atlikti kitas priedermes klebonui padėdavo vikaras, žinoma, jei klebonas tokį samdė. Kleboną pavaduoti galėjo ir kamendorius. Kamendoriais taip pat vadinti neparapinių bažnyčių ir koplyčių kunigai. Altaristos neturėjo sielovadinių pareigų, tačiau jie priskirtini prie parapiinės dvasininkijos, nes altarijos beneficiją dažniausiai sudarė parapiinės bažnyčios patalpose pastatytas atskiras altorius ir aprūpinimas dvasininkui, kuris turėjo keletą kartų per savaitę laikyti mišias prie to altoriaus. Taigi altaristos instituciškai ir ekonomiškai nuo klebono buvo nepriklausomi.

XV–XVI a. LDK parapijų tinklas pakankamai ištirtas¹, tačiau parapijose dirbusi dvasininkija kol kas nesulaukė išsamesnių tyrimų. Šiai dvasininkų grupei skirtuose glaustuose tekstuose dažniausiai apsiribojama su dvasininkų kvalifikacija ir morale susijusių klausimų aptarimu². Parapijose dirbę dvasininkai gali būti

1. J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972; G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań, 1993; V. Kamuntavičienė, „Kauno dekanato bažnyčių raida XV–XVII a.“, *Lituanistica*, t. 68, nr. 4, Vilnius, 2006, p. 1–22; M. Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius, 2007.

2. Vienintelį parapiinei dvasininkijai skirtą straipsnį parašė Z. Ivinskis (žr. Z. Ivinskis, „Klebonas Lietuvos istorijoje“, *Rinktiniai raštai*, t. 4: *Krikščionybė Lietuvoje*, Roma, 1987, p. 484–495). Parapiinė dvasininkija aptarta svarbiausiose Vilniaus ir Žemaičių vyskupijoms skirtose monografijose: J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 90–94; G. Błaszczyk, *Diecezja żmudzka*, p. 211–234. Keletas puslapių parapiinei dvasininkijai skiriama knygoje *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, sudarė

įdomūs ir kaip specifinė socialinė grupė. Išskirtinumo dvasininkams turėjo suteikti jau vien tai, kad jų žinioje buvo toks svarbus vietos bendruomenei socialinis institutas kaip Bažnyčia. Klebonai ir jų vikarai dalyvaudavo svarbiausiuose vietos katalikų šeimos įvykiuose – krikštynose, vestuvėse, laidotuvėse. Dvasininkus ir bajoriją siejo panašus gyvenimo būdas ir buitiniai rūpesčiai – beneficijas valdantys klebonai ir altaristos turėjo rūpintis ūkiu ir spręsti tokias pat problemas kaip dauguma vietos žemvaldžių. Kita vertus, nuo bajorų dvasininkus skyrė finansinis ir teisinis imunitetas, atleidimas nuo karo tarnybos. XVI a. pirmojoje pusėje ėmė kilti bajorijos nepasitenkinimas išskirtiniu dvasininkijos statusu. Bajorus piktino, kad dvasininkai yra atleisti nuo karo tarnybos ir nemoka mokesčių valstybės išdui, todėl esą silpnėjanti krašto gynyba³. Nuo XVI a. vidurio seimuose buvo kartojami prašymai, kad valdovas neleistų dvasininkams perduoti į dvasinius teismus bylų dėl pasaulietinių dalykų⁴. Socialinę dvasininkų atskirtį galėjo formuoti ir tai, kad dažnai jie būdavo atvykėliai iš kitų šalies regionų ar net kitataučiai (dažniausiai lenkai), ne visada mokantys vietos kalbą.

Šiame straipsnyje siekiama atskleisti, kokie ryšiai, nesusiję su dvasiniais patarNAVIMais, siejo dvasininkus su vietos bendruomene, taip pat mėginama įvertinti, kaip juos galėjo veikti specifinis dvasininkų statusas. Šios problemos tyrimo šaltiniu pasirinkta LM Teismų bylų knygų medžiaga. Mūsų dienas pasiekusių šaltinių kontekste valdovo, ponų tarėjų ir kituose LDK teismuose nagrinėtų bylų protokolai teikia ypač įvairių, vaizdingų duomenų apie dvasininkijos problemas, išskildavusias valdant beneficijos turtą, santykius su kaimynais, kasdienį gyvenimą ir buitį. Dvasininkų ir pasauliečių teisminiai ginčai lig šiol yra nagrinėti daugiausia kontrreformacijos tyrimų kontekste⁵. Apie Lietuvos ir Lenkijos dvasininkų ginčus yra rašęs S. C. Rowellas⁶. Remdamasis publikuotais Romos kurijos dokumentais, jis apžvelgė konfliktines situacijas, į kurias XV a. patekdavo dvasininkai. Tiriant paparinę dvasininkiją, dažniausiai remiamasi gana sporadiškais ir daugiausia normatyvinio

V. Ališauskas, Vilnius, 2006, p. 82–87. R. Krasauskas XVI a. LDK dvasininkiją apibūdino retrospektyviai remdamasis 1579 m. Tarkvinijaus Pekulo Žemaičių vyskupijos vizitacijos duomenimis (žr. R. Krasauskas, „Katalikų bažnyčios silpnėjimas ir atsigavimas XVI–XVII amžiuje“, *Krikščionybė Lietuvoje*, red. V. S. Vardys, Čikaga, 1997, p. 182–188). Žemaičių vyskupijos dvasininkijos discipliną, formaciją ir pareigas diegiant katalikiškąją Reformą šioje vyskupijoje ištyrė L. Jovaiša (žr. L. Jovaiša, *Katalikiškoji reforma Žemaičių vyskupijoje. Daktaro disertacija. Humanitariniai mokslai Ho5* [rankraštis], Vilnius, 2004).

3. J. Ochmański, „Privilegiuota Katalikų bažnyčios padėtis viduramžių Lietuvoje“, *Senoji Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 124.

4. *Литовская Метрика. Книги публичных дел*, t. 1 (RIB, t. 30), подг. И. Лаппо, Юрьев, 1914, skilt. 123, 154, 177, 195.

5. L. Jovaiša, *Katalikiškoji reforma*, p. 37–38; A. Baliulis, „Asesorių teismo sprendimai dėl Bažnyčios turto ir dešimtinės XVII a.“, *Lituanistica*, t. 68, nr. 4, Vilnius, 2006, p. 23–35; M. Jučas, *Lietuvos papirijos*, p. 75–79.

6. S. C. Rowell, „Ginčai ir jų sprendimas XV amžiaus Lietuvoje: apgautų pirklių bei nusikaltusių kunigų pavyzdžiai“, *Lietuvos istorijos studijos*, t. 20, Vilnius, 2007, p. 9–20.

pobūdžio šaltiniais, todėl tokio plataus ir kompleksiško šaltinio, kaip Teismų bylų knygos, įtraukimas į tyrimo lauką neabejotinai praturtins šios dvasininkų grupės pažinimą naujais aspektais, kurie neatspindėti kitose šaltinių grupėse. Pasaulietinių teismų medžiaga itin vertinga, nes leidžia pažvelgti į parapinę dvasininkiją bajorijos socialinio ir ūkinio gyvenimo kontekste. Be to, teismų protokolai atskleidžia, kaip valstybėje realiai sąveikavo pasaulietinė ir dvasinė teisė, taip pat tai, kaip parapinė dvasininkija gebėjo naudotis teisiniais svertais gindama savo interesus. Tiesa, informaciją tenka interpretuoti atsargiai, nes LM Teismų bylų knygose surašyti tik kelių aukščiausių LDK veikusių teismo institucijų protokolai, kurie beveik neteikia duomenų apie žemesnės instancijos teismų veiklą. Todėl pasirinktas šaltinis neatskleidžia problemos kompleksiskai, tad ateityje, tyrimą plečiant, reikėtų jį papildyti pasaulietinių ir dvasinių teismų aktų medžiagos analize.

Peržiūrėtos XVI a. publikuotos ir nepublikuotos LM Teismų bylų knygos, kai kurių bylų rasta ir kitose, daugiausia vadinamosiose valdovo užrašymų knygose⁷. Ankstyvąją darbo chronologinę ribą lėmė šaltiniai – aptikta vos keletas žinučių apie besibylinėjusius klebonus iš ankstesnio nei XVI a. antrasis dešimtmetis laikotarpio. Galinė chronologinė riba pasirinkta XVI a. septintojo dešimtmečio pabaiga, atsižvelgus į tada tiek bažnytinėje, tiek valstybinėje srityje prasidėjusius pokyčius: reformacija ir katalikiškoji reforma formavo kokybiškai naujus procesus Bažnyčios viduje, o Antrojo Lietuvos Statuto priėmimas 1566 m. ir 1564–1566 m. LDK administracinė ir teismų reforma keitė teisinę santvarką valstybėje.

LM knygose užfiksuotos daugiausia tik aukščiausios LDK teismo instancijos – Ldk ir jo įgaliotų ponų tarėjų ar paskirtų komisorių teismuose – nagrinėtos bylos. Vilniaus vaivados ir jo įgaliotinių sprestų dvasininkų ir pasauliečių ginčų rasta at-

7. Российский государственный архив древних актов, ф. 389, ар. 1, д. 1–2 [toliau – LM; naudota si Lietuvos valstybės istorijos archyve saugomais mikrofilmais], kn. 16, 27, 29, 34, 39, 40, 232, 233, 235, 237–247, 249–252, 254, 255, 258, 260–266, 268; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 1 (1380–1584). Užrašymų knyga 1*, parengė A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 1998; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12 (1522–1529). Užrašymų knyga 12*, parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, Vilnius, 2001; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14 (1524–1529). Užrašymų knyga 14*, parengė L. Karalius, Vilnius, 2008; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15 (1528–1538). Užrašymų knyga 15*, parengė A. Dubonis, Vilnius, 2002; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19 (1535–1537). Užrašymų knyga 19*, parengė D. Vilimas, Vilnius, 2009; *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кн. 30 1480–1546. Кніга запісаў 30 (копія канца XVI ст.)*, Мінск, 2008; *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt., Vilnius, 1997; *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, Vilnius, 1995; *Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga*, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, N. Šlimienė, Vilnius, 1999; *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviėnė, J. Karpavičienė, Vilnius, 2003; *Lietuvos Metrika (1542 m.). 11-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė I. Valikonytė, S. Lazutka, Vilnius, 2001; *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pabaigos kopija)*, parengė I. Valikonytė, N. Šlimienė, S. Viskantaitė-Saviščeviėnė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2001; *Lietuvos Metrika (1546–1548). 19-oji Teismų bylų knyga (XVI a. pradžios kopija)*, parengė I. Valikonytė, S. Viskantaitė-Saviščeviėnė, L. Steponavičienė, Vilnius, 2009; *Литовская Метрика*, т. 1 (RIB, т. 20), под. П. Гильдебрандт, Петербург, 1903.

sitiktinai į valdovo kanceliariją patekusiose Vilniaus pilies teismų knygose, tačiau jos apima tik 1542–1564 m. laikotarpį⁸. Derėtų pažymėti, kad net chronologiškai tolygiai visą nagrinėjamą laikotarpį apimančiose valdovo teismų knygose nebūtinai galima rasti visas tuo metu valdovo ar jo įgaliotų teisėjų spęstas bylas – aptikta daugybė atvejų, kai užfiksuotas tik kažkuris bylos nagrinėjimo epizodas (pranešimas apie įvykdytą nusikaltimą, šaukimų įteikimas, teismo posėdžio atidėjimas, valdovo nurodymas valstybės pareigūnams vykdyti teismo sprendimą ir pan.).

Darbe nagrinėjami ginčai, kuriuose viena iš šalių buvo parapijoje dirbantys dvasininkai (klebonai, altaristos, vikarai ar kt.) ir kunigai be nurodytų pareigų ar beneficijos, nes didelė tikimybė, kad nepadarę didesnės bažnytinės karjeros jie dirbdavo parapijose. Įtrauktos tos aukštųjų dvasininkų (kanauninkų, prelatų, vyskupų) bylos, kuriose jie gynė parapijos turtą arba buvo patraukti teisinėn atsakomybėn dėl savo turimų parapijų beneficijų valdų daromos žalos.

LDK teismuose bylinėjosi dvasininkai, dirbantys šalies teritorijoje esančių Vilniaus, Žemaičių ir Lucko vyskupijų parapijose. Atskirais atvejais būdavo keblu nuspręsti, kurios valstybės teismas turi nagrinėti pasienyje esančių parapijų klebonų konfliktus su pasauliečiais. Sprendimą lemdavo tai, kurios valstybės teritorijai priklausė žemės valdos, dėl kurios kilo konfliktas⁹. Dėl šios priežasties LDK teismuose taip pat galima aptikti pavienių dvasininkų iš Plocko ar Krokuvos vyskupijų.

Ginčų šalys

Iš viso surasta medžiagos apie 176 bylinėjimosi atvejus (vienas atvejis, kai tos pačios šalys bylinėjosi dėl to paties ieškinio). Aptikta duomenų apie 125 besibylinėjusius dvasininkus, daugiausia klebonus, 15 altaristų, vieną mansionariją¹⁰ (nežinoma, kas konkrečiai atstovavo jos interesams) bei keletą beneficijų neturėjusių dvasininkų (tris kunigus, vieną vikarijos kunigą ir vieną kapelioną).

Vienareikšmiškas klebonų vyravimas, palyginti su altaristomis, gali būti aiškiamas dvejopai. Pirmiausia altarijų skaičius buvo mažesnis nei parapijų – Vilniaus vyskupijoje XVI a. viduryje altarijų būta 32% parapiinių bažnyčių¹¹, o Žemaičių vys-

8. LM, kn. 34, 40, 230, 233, 234, 237, 238, 240–247, 250, 252, 253 (bylų nerasta), 255, 256 (bylų nerasta), 259, 260, 262. Taip pat peržiūrėta Vitebsko ir Polocko paviėtų teismų 1530–1538 metų bylų knyga (LM, kn. 16), tačiau šioje knygoje neaptikta nė vienos bylos, kurioje būtų bylinėjęs katalikų dvasininkas.

9. 1541 m. Ponų tarėjų teisme Krokuvos vyskupijos Parčevo parapijos klebono įgaliotinis pareiškė, kad dvasininkas neteisėtai pašauktas į teismą „iš Lenkijos Karūnos į Didžiąją Kunigaikštystę“, savo ruožtu ieškovas priekaištą atrėmė teigdamas, kad klebonas čia pašauktas, nes „siekia dešimtinės iš Didžiosios Kunigaikštijos į Karūną“ (LM, kn. 27, l. 77v).

10. Mansionarija – grupė dvasininkų su prepozitu prieky. Prepozitas vadovavo keletui dvasininkų (3–5 ir daugiau), vadintų mansionarijais. Tokios grupės pareiga buvo reguliariai kalbėti kanonines valandas, laikyti pamaldas Švč. Mergelės Marijos garbei ir dirbti sielovados srityje (žr. E. Wiśniowski, *Parafia w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin, 2004, p. 121).

11. J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 90.

kupijoje – apie 22%¹². Be to, tikėtina, kad altarijos vakuodavo dažniau nei parapinių bažnyčių beneficijos. Taigi 10 klebonų teko ne daugiau nei 2 ar 3 altaristos. Kita vertus, paprastai altarijų beneficijos būdavo mažesnės nei parapijų, o tai lėmė menkesnes prielaidas konfliktams dėl žemės valdų ir kito turto kilti. Tai, kad rasta vos keletas beneficijų neturėjusių dvasininkų, galėjo lemti dvi priežastys. Pirma, tikėtina, kad jų, kaip ir altaristų, buvo mažiau nei klebonų. Antroji ir, ko gero, svarbesnė priežastis yra ta, kad klebonų samdyti kunigai, panašiai kaip kiti valdiniai, priklausė jo teisinei atsakomybei.

Tam tikras netolygumas pastebimas ir tarp pačių klebonų. Akivaizdu, kad kai kurių parapijų ganytojai teismuose buvo aptinkami dažniau nei kiti. Aukštieji dvasininkai, kurie retai pasirodydavo savo parapijose, bene aktyviausiai gynė jų turtinius interesus. „Rekordininkai“ buvo Vilniaus kanauninkas Motiejus Dobratickis ir Vilniaus kustodas Paulius Višenskis. 1536–1557 m. M. Dobratickis buvo ieškovas arba atsakovas 14 bylų, susijusių su Krošino ir vienos – su Šalčininkų parapine beneficija¹³. P. Višenskis 1541–1555 m. laikotarpiu 10 kartų bylinėjosi kaip Naugarduko klebonas ir kartą – kaip Odelsko klebonas¹⁴.

Dvasininkams tekdavo bylinėtis beveik su visų socialinių sluoksnių žmonėmis – nuo kunigaikščių iki miestiečių. Vienos bylos atsakovai buvo valstiečiai¹⁵. Keletu atvejų su vietos klebonu bylinėjosi visa miestelio bendruomenė¹⁶. Pasitaisydavo konfliktų su etnokonfesinėmis mažumomis – žydais¹⁷ ir totoriais¹⁸. LM medžiaga tolygiai neapėpia visų socialinių sluoksnių, su kuriais dvasininkai įsiveldavo į konfliktus. Dalį dvasininkų ginčų su miestiečiais sprendė miesto teismai pagal miesto teisę. Konfliktus su valstiečiais paprastai sprendavo jų ponai: 1447 m.

12. G. Błaszczuk, *Diecezja żmudzka*, p. 203.

13. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 90, p. 122, 123; nr. 133, p. 148, 149; nr. 227, p. 233, 234; LM, kn. 27, l. 169v, 170; *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 27, p. 32; nr. 126, p. 77–78; *Lietuvos Metrika (1540–1543). 12-oji Teismų bylų knyga*, nr. 8, p. 33–34; LM, kn. 237, l. 263v, 277; LM, kn. 238, l. 230; LM, kn. 245, l. 13; LM, kn. 247, l. 230v–233, 376v–377, 427v, 525v–527, 674v, 675, 733v.

14. LM, kn. 27, l. 46, 99v–100v; LM, kn. 237, l. 262, 266v, 284; LM, kn. 247, l. 535v, 596v–598, 671v; LM, kn. 251, l. 128–130; LM, kn. 247, l. 535v.

15. 1546 m. Vysokojės klebonas Martynas valdovo teisme kaltino valdovo valstiečius dėl dešimtinės nemokėjimo (LM, kn. 232, l. 5v, 6).

16. 1524 m. Merkinės klebonas Martynas skundėsi valdovui, kad Merkinės vaitas ir miestiečiai trukdo jam laikyti karčemą (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 483, p. 201). 1525 ir 1528 m. Surazo miestiečiai bylinėjosi su klebonu dėl dešimtinės (ten pat, nr. 552, p. 224; *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 333, p. 275; nr. 337, p. 279). 1549 m. Vilniaus kustodas, Naugarduko ir Odelsko klebonas Paulius Višenskis apkaltino Naugarduko vaitą, burmistrą ir tarėjus dėl neteisėtų mokesčių rinkimo iš jo valdinių (LM, kn. 237, l. 284).

17. LM, kn. 265, l. 107.

18. *Литовская Метрика*, t. 1, nr. 284, skilt. 370–372; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 90, p. 122; nr. 133, p. 148, 149; *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 245, p. 154; LM, kn. 262, l. 240v–241.

Kazimiero Jogailaičio privilegija suteikus teisinį imunitetą bajorams, šie tapo savo valdų valstiečių teisėjais ir administratoriais¹⁹.

Į akis krinta tai, kad dvasininkai bylose pasirodo du kartus dažniau kaip ieškovai nei atsakovai, atitinkamai – 115 ir 62 atvejais. Tai galėtų koreguoti istoriografijoje aptinkamą teiginį, esą dvasininkai visas bylas stengdavosi spręsti dvasiniuose teismuose²⁰. Dalis klebonų valdovo teismo sprendimu pasiklioė ne tik kaip aukščiausia pasaulietinio teismo institucija, bet ir kaip savo beneficijos patronu.

Lentelėje pateikiami duomenys, kiek rasta bylų, iškeltų dėl įvairių ieškinių, ir kiek dvasininkų aptinkama tarp ieškovų ir atsakovų. Ginčų objektus sąlygiškai galima skirstyti į turtinius ir smurtinius. Pirmiausia bus aptariami dažniausiai aptinkami ginčai dėl įvairaus turto – žemės valdų, valstiečių, dėklų bažnyčiai, pajamų iš karčemų ir pan. Bylos dėl smurto prieš asmenį (namų užpuolimų, žmonių sumušimų ir užmušimų) ne tokios gausios, tačiau jų protokoluose užfiksuoti bene vaizdingiausi ir išsamiausi pasakojimai apie konfliktines situacijas.

1 lentelė. Parapinės dvasininkijos ir pasauliečių ginčų objektai.

Ginčo objektas	Bylų skaičius	Dvasininkai ieškovai	Dvasininkai atsakovai	Chronologinės ribos
Žemės valdos	50	29	21	1514–1568
Prievolės bažnyčiai	32	27	5	1493–1561
Valstiečiai ir jų turtas	26	16	10	1517–1562
Valdų užpuolimai	25	17	8	1517–1568
Kilnojamas turtas	16	12	4	1516–1568
Karčemos	13	12	1	1516–1561
Skriaudos	8	5	3	1522–1567
Sumušimai	13	7	6	1524–1567
Žmogžudystės	5	1	4	1523–1565
Garbė	4	1	1	1557–1562
Kita	11	8	4	1515–1557
Nepaminėta	6	5	1	1534–1560

19. J. Kiaupienė, R. Petrauskas, *Nauji horizontai: dinastija, visuomenė, valstybė: Lietuvos Didžioji Kunigaiškystė 1386–1529 m.*, Vilnius, 2009, p. 317, 318.

20. Z. Ivinskis, „Klebonas Lietuvos istorijoje“, p. 485.

Ginčai dėl žemės valdų ir valstiečių

Svarbiausias dvasininkų, kaip ir bajorų, pajamų šaltinis buvo žemės valdos, todėl nenuostabu, kad daugiausia konfliktų kildavo būtent dėl žemės ir (arba) valstiečių. XVI a. dvasininkai savo beneficijų valdas administruodavo, duodavo laikyti ir dėl jų bylinėdavosi taip pat kaip bajorai. Vis dėlto išliko tam tikrų apribojimų pirmiausia iš Bažnyčios, kaip juridinio asmens, pusės ir didžiojo kunigaikščio bei bajorų – kaip patronų²¹. Bažnyčios, kaip juridinio asmens, teisės į jai užrašytas žemės valdas bei juridinės ir faktinės situacijos santykis tebėra sudėtinga problema, dar laukianti nuoseklesnių tyrimų. Fundatoriai savo suteiktyse nurodydavo, kokiomis sąlygomis jie dovanoja žemę ir kitus pajamų šaltinius. Bažnyčiai dovanotos valdos galėjo būti ribota arba išskirtinė Bažnyčios nuosavybė²². Tikėtina, kad valdovo funduotas beneficijas turintys dvasininkai žemę valdė tiksliai pagal fundacijos sąlygas, o bajorų funduotų parapijų klebonų savarankiškumas tvarkant žemėvaldos ir kitus turtinius reikalus lieka problemiškas. Didikų ir bajorų fundacijose aptinkama formulė *nihil iuris et dominiū [...] mihi (nobis) et meis (nostris) successoribus imposterum reservando* reiškė visišką savo teisių perleidimą Bažnyčios institucijai. Tačiau savo valdose parapiją įsteigę didikai ir bajorai bažnyčią ir jai užrašytą turtą galėjo traktuoti ir kaip nuosavą, juolab ir dokumentuose aptinkami žodžiai „mano (mūsų) bažnyčia“ ar net „mano (mūsų) klebonas“. Istoriografijoje taip pat aptinkamas teiginys, kad skirtumas tarp oficialiai užrašytų ar neužrašytų fundacijų buvo tik teisinis, o jo ne visada paisyta²³. Lenkijoje, kaip ir Vakarų Europoje, klebonai turėjo dalytis pajamomis – pirmiausia su bažnyčios savininku, o vėliau (kai šią instituciją pakeitė patronato teisė) – su jos patronu²⁴. LDK šaltiniuose tiesioginių duomenų apie tokias dalybas neaptikta. Kita vertus, teismams teikti dvasininkų skundai, esą fundatorius ar jo palikuonys laužo parapinei bažnyčiai ar altarijai išduotas privilegijas, liudija, kad dvasininkai suvokė rašytinių dokumentų teisinę galią ir gebėdavo teisinėmis priemonėmis pasiekti, kad užrašymai būtų įgyvendinami.

Tikėtina, kad patrono žinion beneficijos turto administravimas pereinavo šiai vakuojant. 1561 m. Viazinės klebonijoje kilo konfliktas tarp bažnyčios patronės Marinos Voločkienės ir valdovo dvarionio Sebastijono Vaitiekaičio, kuris tvirtino iš klebono gavęs įgaliojimus tvarkyti klebonijos turtą. M. Voločkienė, drauge su seserimi atvykusi į Viazinės kleboniją surašyti turto, kuris liks po klebono mirties, joje aptiko minėtą dvarionį. Apie kilusį ginčą abi šalys pasakojo skirtingai.

21. W. Meysztowicz, *Dobra kościelne jako przedmiot uprawnień w prawie W. Ks. Litewskiego*, Wilno, 1935, p. 86.

22. J. Ochmański, „Privilegiuota Katalikų bažnyčios padėtis“, p. 124.

23. *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 71.

24. I. Skierska, „Pleban w późnośredniowiecznej Polsce“, *Kolory i struktury średniowiecza*, Warszawa, 2004, p. 177.

Dvarionis tvirtino, kad klebonas jį įgaliojęs tvarkyti bažnyčios turtą, tačiau ieškovės nurodymu jis buvęs sumuštas ir išvarytas su šeima iš klebonijos. O kita šalis teigė, kad dvarionis išplūdo M. Voločkienę ir pabėgo, palikdamas savo kinkinius. S. Vaitiekaitis nepateikė jokio įrodymo, kad būtų turėjęs leidimą gyventi klebonijoje ir disponuoti jos turtais²⁵. Šis atvejis atskleidžia, kad beneficijai vakuojant ar dėl kitos priežasties nesant jos turtą valdančio dvasininko (šiuo atveju – klebonui sunkiai sergant), kildavo grėsmė, kad beneficijos turtas gali būti išgrobstomas, o patronas gali užkirsti tam kelią ir, matyt, veiksmingiau nei pati Bažnyčia.

Nagrinėjant bylas dėl žemės ribų galima pastebėti būdingas konfliktų aplinkybes. Tai ginčai dėl neteisėtai užimtos valstybinės žemės, paveldėtojų kvestionuoti jų pirmtakų užrašymai Bažnyčiai, konfliktinės situacijos perkant, parduodant, išnuomojant ar įkeičiant žemės valdas; keletas bylų atsirado dėl nesklandumų vykdant Valakų reformą. Tarp ginčų dėl žemės valdų išsiskiria grupė bylų, kurios liudija įsisenėjusį abiejų šalių priešišumą: abi šalys net keletą dešimtmečių šaukdavusios viena kitą į teismus dėl tos pačios valdos ir įvairių kitų dalykų.

Ginčas galėjo išplieksti dar nė nepradėjus valdyti gautos žemės. Taip nutikdavo, jei paaiškėdavo, kad bažnytinei beneficijai arba bajorui valdovo užrašyta tuščia žemė jau buvo valdoma kito savininko. Tokia situacija buvo aptarta Pirmajame Lietuvos Statute, kuriame nurodyta, kad, jeigu kas nors gautų valdovo suteiktą, tačiau paaiškėtų, kad žemė jau yra kam kitam užrašyta, tokiu atveju galioja anksčiau išduota privilegija, o antroji paverčiama niekine²⁶. Ne visada būdavo paprasta išsiaiškinti, kuri iš dviejų privilegijų išduota anksčiau. Apsukresni dvasininkai, apkaltinti neteisėtu valstybinės žemės valdymu, suskubdavo gauti valdovo privilegiją arba esą prarastos fundacijos patvirtinimą, į kurį būdavo įtraukiama ir ginčytina žemė. 1524–1525 m. valdovo dvarionis Jonas Grinkevičius teismuose įrodinėjo, kad valdovo jam suteiktą žemę neteisėtai valdo Gardino klebonas Vaclovas. Savo ruožtu klebonas kreipėsi į valdovą teigdamas, kad tą žemę jis laikė dar prieš ją suteikiant bajorui, ir išprašė privilegijos patvirtinimą. Valdovas jau buvo nurodęs dvarioniui duoti kitą žemę, o ginčytiną palikti Gardino klebonui, tačiau pas valdovą atvykęs dvarionis įrodė, kad klebonui toji žemė nepriklauso²⁷. Itin ilgai teismuose buvo aiškinamasi, ar teisėtai Žoludeko klebonas Motiejus Baptista iš valdovo išprašė tris tuščias žemes. Pirmą kartą toks kaltinimas dvasininkui buvo pareikštas 1529 m., pakartotas 1538 m., o 1540 m. jau pats klebonas skundėsi dėl esą neteisėtai atimtų žemių²⁸.

25. LM, kn. 249, l. 244^v–247.

26. *Pirmasis Lietuvos Statutas. Tekstai senąja baltarusių, lotynų ir senąja lenkų kalbomis*, t. 2, d. 1 [toliau – PLS], parengė S. Lazutka, I. Valikonytė, E. Gudavičius, A. Vasiliauskienė ir kt., Vilnius, 1991, p. 86 (1 sk. 24 str.).

27. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 167, p. 128; nr. 686, p. 284; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 12*, nr. 425, p. 347–348.

28. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 49, p. 37–38; nr. 72, p. 48–49.

Dvasininkams kartais tekdavo per teismus išsireikalauti, kad fundatoriaus ar donatoriaus artimieji laikytųsi savo protėvių išduotų privilegijų²⁹. Pasitaikydavo atvejų, kai giminaičiai siekdavo įrodyti, kad jų šeimos nario užrašymas yra neteisėtas ir turi būti paskelbiamas negaliojančiu³⁰.

Įgyvendinant Valakų reformą iškildavo įvairių nesklandumų, kurie neaplenkė ir dvasininkų valdų. Pirmosios bylos, susijusios su žemės matavimu valakais, pasirodė dar reformos priešaušriu. 1551 m. Šiaulių klebonas Morkus Liadskis bylinėjosi su kunigaikščiu Andriejumi Timofejevičiumi Kapusta, nes pastarasis nesutiko priimti mainais jo žemių už tas, kurios buvo išmatuotos valakais³¹. 1559 m. nagrinėjant Lucko vyskupo Jono Andruševičiaus skundą, esą bajoras Mikalojus Navickis su daugeliu pagalbinių užpuolė Lydos klebonijos kaimą, paaiškėjo, kad bajoras mėgino perimti pakaitalą, skirtą už jo žemę, paimtą vykdant Valakų reformą. Pasirodo, M. Navickis jau ilgą laiką ne vienoje teismo institucijoje mėgino išsireikalauti, kad vyskupas jam perleistų minėtą kaimą. Vyskupo socialinis ir politinis statusas teisme jam, regis, suteikė pranašumo. Nors bajoras pateikė savo teiginius pagrindžiančius dokumentus ir sau palankius valdovo teismų sprendimus, teisėjai nepanoro prisiimti atsakomybės ir išspręsti ginčą – jie nurodė perduoti bylą Vilniaus vaivada³².

Konfliktinių situacijų tarp dvasininkų ir bajorų kildavo atliekant įvairius sandorius su žeme: ją mainant, perkant, parduodant, išnuomojant, įkeičiant ir pan. Ginčą galėjo sukelti net deramas procedūros neužfiksavimas³³. Žinoma keletas konfliktinių situacijų, kilusių dėl žemės pirkimo. 1524 m. tarp valdovo raštininko Stanislovo Jokūbaičio Skapo ir Pabaisko altaristos Andriejaus kilo ginčas, kai dvasininkas, iš raštininko artimųjų nupirkęs žemės, nepanoro jos perparduoti³⁴. Ramygalos klebonas Jurgis, apkaltintas bajorų žemės užgrobimu, teigė dalį jos išmainęs, o dalį nupirkęs³⁵.

Įdomi ir ne mažiau paini byla dėl neva seniai įkeisto dvaro atskleidžia, kad pavieniais atvejais klebono kaip įkaitas paimtas dvaras galėjo būti integruojamas į beneficiją. 1561–1562 m. Mikalojus Stanislovaitis Korizna su savo motina Jadvyga Stanisloviene iš Mažosios Merkinės klebono Adomo bandė susigrąžinti tarnybą, kurią bajorė prieš daugelį metų esą buvo įkeitusi dabartinio klebono pirmtakui Teofilui. Savo ruožtu klebonas tvirtino, kad tas dvaras yra bajorų protėvių užrašytas bažnyčiai. Net jei iš tiesų minėtas klebonas Teofilis būtų paėmęs dvarą kaip įkaitą,

29. Ten pat, nr. 137, p. 85.

30. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 360, p. 302.

31. LM, kn. 243, l. 24.

32. LM, kn. 40, l. 541v–544.

33. 1557 m. Bogušas Ovsianka apkaltino Krošino kleboną neįrašius į valdovo ir kapitulos knygas žinios apie žemės mainus (LM, kn. 247, l. 733v).

34. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 446, p. 190.

35. *Литовская Метрика*, t. 1, nr. 247, skilt. 329, 330.

nenustabu, kad klebonas Adomas galėjo to nežinoti, nes, anot tos tarnybos valstiečio, nuo tariamo įkeitimo praėjo apie 40 metų ir pasikeitė net penki klebonai. Tiesa, nė viena šalis savo versijos negalėjo pagrįsti dokumentais³⁶. „Užmiršti“ apie žemės įkeitimą galėjo ir pinigų pasiskolinusi šalis. 1566 m. Nemenčinės klebonas Jokūbas Ožkovskis teisme gynė savo teisę į dvi valstiečių tarnybas arba 20 kapų grašių, už kuriuos buvo įkeistos tarnybos. Po tarnybas įkeitusios bajorės mirties jos sūnus „pamiršo“ motinos skolą, užėmė tarnybas ir neketino klebonui grąžinti pinigų³⁷.

Parapinei dvasininkijai savo turtą tekdavo ginti ne tik nuo galingesnių bajorų ir didikų, bet ir nuo įtakingesnių dvasininkų. Visos mūsų rastos panašios bylos susijusios su Žemaičių vyskupu Mikalojumi Radvila (mirė 1529/30 m.), kuris garsėjo vaidingumu ir polinkiu bylinėtis³⁸. 1530 m. Vilniaus sufraganas ir kanauninkas, Bistryčios prepozitas Albertas Vieležinskis iš valdovo išsirūpino raštą, kuriuo Jonas ir Stanislovas Mikalojaičiai Radvilos raginami grąžinti Bistryčios prepozitūrai priklausantį Dūdų dvarą, kurį buvo užėmęs velionis Žemaičių vyskupas Mikalojus Radvila, o po šio mirties valdė minėti didikai³⁹. 1523 m. tas pats kanauninkas skundėsi dėl Žemaičių vyskupo daromų skriaudų Kėdainių klebonijai⁴⁰. 1524 m. Kernavės klebonas Erazmas Eustachijus valdovui skundėsi dėl Mikalojaus Radvilos grobiamų Kernavės parapinei bažnyčiai priklausantį valstiečių⁴¹.

Kai kurie ginčai taip įsisenėdavo, kad net pasikeitus beneficiją valdančiam dvasininkui būdavo bylinėjama toliau. 1529 m. valdovui nagrinėjant Medininkų bajorų skundą, esą Obolcų klebonas laiko užėmęs jų tėvonines žemes, paaiškėjo, kad maždaug tarp 1500 ir 1506 m. minėtų bajorų tėvai ir tuometis Obolcų klebonas bylinėjosi dėl tų pačių žemių⁴². 1540 m. Svyrių altaristas Jonas Lipna skundė Leoną Raiskį smurtu atėmus bažnyčios žemę iš savo pirmtako⁴³. Bajoras teigė, kad jau dešimt metų laiko tas žemes, kurios jam atitekusios po bylinėjimosi su altaristo pirmtaku⁴⁴. Aleksiejus Fiodorovičius Ovsianka tris dešimtmečius neatsisakė pretenzijų į Krošino parapinei bažnyčiai priklausantį tvenkinį⁴⁵.

XV a. antroje pusėje LDK privačiose valdose įsigalėjo baudžiava⁴⁶, todėl nestebina, kad XVI a. aptinkame ne vieną bylą, kurioje dvasininkų ir bajorų ginčų objektas yra valstiečiai. Dažniausiai konfliktai kildavo tėvoniniams valstiečiams

36. LM, kn. 255, l. 305v; LM, kn. 39, l. 360v–364v.

37. LM, kn. 264, l. 95–96v.

38. V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a. (Bažnyčios istorijos studijos, t. 2)*, Vilnius, 2009, p. 256.

39. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 459, p. 371.

40. V. Ališauskas, T. Jaszczolt, L. Jovaiša, M. Paknys, *op. cit.*, p. 13, 14.

41. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 178, p. 130.

42. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 372, p. 310, 311.

43. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 39, p. 35.

44. Ten pat, nr. 208, p. 130.

45. LM, kn. 27, l. 169v, 170.

46. E. Gudavičius, *Lietuvos istorija, t. 1: Nuo seniausių laikų iki 1569 metų*, Vilnius 1999, p. 575.

pabėgus pas kitą žemvaldį arba juos pagrobus. Taip pat siekta atlygio už savų valstiečių sumušimus, pagrobtą jų turtą. Kai žemvaldys vengdavo nuteisti kitam bajorui žalą padariusį valstietį, nukentėjusiajam tekdavo kreiptis į valstybinius teismus su ieškiniu „dėl valdinių nuteisimo“.

PLS skelbė, kad bajoras, priėmęs laisvu pasiskelbusį valstietį, turi jį atiduoti tam, kas jo ieškos kaip nelaisvo⁴⁷. Visais žinomais atvejais, kai tarp bajorų ir dvasininkų kildavo ginčai dėl savavališkai pasitraukusių veldamų, šie būdavo nuo bajorų pabėgę pas dvasininkus. Z. Ivinskis teigė, kad bažnytinėse žemėse valstiečių padėtis buvo lengvesnė negu bajoriškose⁴⁸. 1551 m. Vilniaus seime valdovui buvo pateiktas kolektyvinis Žemaitijos tijūnų ir visos bajorijos skundas dėl nelaisvųjų valstiečių, bėgančių pas Žemaičių vyskupą ir jo dvasininkus⁴⁹. Žinoma, būta ir pavienių tokio pobūdžio skundų⁵⁰. Itin įdomi 1536 m. Ukmergės pavieto bajoro Petro Lelevičiaus ir Šėtos klebono Adomo byla dėl valstiečių. Bajoras dvasininką į teismą šaukė dėl smurtinio namų užpuolimo, per kurį buvo pagrobta nelaisvoji šeimyna, galvijai ir namų apyvokos daiktai, be to, pas kleboną esą pabėgo bajorui priklausanti nelaisvoji moteris, kuri buvo apvogusi bajoro namus. Klebonas įrodė, kad toji moteris ir kiti nelaisvieji iš tiesų yra laisvieji valstiečiai. Įdomu, kad klebonas ne tik pakankamai gerai žinojo gana painią valstietės šeimos istoriją, apimančią tris kartas (valstietės motina, ji pati ir jau suaugę jos vaikai), bet ir pateikė nemažai dokumentų, kaip antai: raštą, kuriuo ieškovo senelis paleido į laisvę valstietės motiną, teismo raštą P. Lelevičiaus ir bajorės Liubkos Ivaškienės byloje dėl nelaisvųjų žmonių, aktą apie valstietės ištekinimą⁵¹.

Valstiečiai ne visada keisdavo šeiminką savo noru. Šiuo atžvilgiu tiek dvasininkai kaltindavo bajorus⁵², tiek pastarieji – dvasininkus⁵³. 1558 m. konfliktas tarp Šėtos klebono Jurgio Molio ir bajoro Leonardo Aleksandravičiaus kilo dėl valstiečių, kuriuos buvo įsigijęs ankstesnis Šėtos klebonas, bajoro dėdė⁵⁴.

Ginčai dėl dešimtinės

Antrą vietą pagal dažnumą užima konfliktai dėl dešimtinės, kitų dėklų ir mokesčių. Tai liudija, kad įvairios dėklos ir mokesčiai sudarė svarbią parapinės dvasininkijos pajamų dalį. Be abejo, svarbiausia jų buvo dešimtinė. Nėra ko stebėtis, kad kon-

47. PLS, p. 274 (11 sk. 9 str.).

48. Z. Ivinskis, „Klebonas Lietuvos istorijoje“, p. 493.

49. *Литовская Метрика. Книги публичных дел*, t. 1, skilt. 203, 204.

50. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 199, p. 126; nr. 258, p. 162; LM, kn. 250, l. 687.

51. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 225, p. 231, 232.

52. *Метрыка Вялікага Княства Літоўскага. Кн. 30*, nr. 91, p. 163; nr. 48, p. 116; *Lietuvos Metrika (1528–1547). 6-oji Teismų bylų knyga*, nr. 18, p. 34; LM, kn. 255, l. 138v–140.

53. LM, kn. 237, l. 299; LM, kn. 250, l. 475; *Литовская Метрика*, t. 1, nr. 332, skilt. 441, 442.

54. LM, kn. 252, l. 333v–334v.

fliktai kildavę dažniausiai dėl jos. Kitos dėklos ir mokesčiai minimi tik pavieniais atvejais. Po tris kartus ginčai kilo dėl medaus dėklos, porą – dėl piniginių išmokų, po vieną – dėl kalėdos, voverių ir vaško dėklų⁵⁵. Nieko keista, kad tarp ieškovų vyrauja dvasininkai: jie iškėlė 27 bylas (iš 32 tokio pobūdžio bylų), skųsdamiesi dėl neteikiamų jiems priklausančių dėklų. Penkios bylos buvo iškeltos pasauliečių, siekiančių įrodyti, kad iš jų nepagrįstai reikalaujama teikti dėklas. Tiesa, dalis jų buvo atsakas į dvasininkų iškeltas bylas. Be klebonų, tarp ieškovų ir atsakovų buvo po vieną altaristą⁵⁶. Aptikta užuomina ir apie vieną vikarą, kuris bylinėjosi dėl dešimtinės⁵⁷. Kai kurie dvasininkai į teismą kreipdavosi išsyk negavę jiems priklausančios dešimtinės, bet būdavo ir tokių, kurie į teismą šaukdavo dėl keletą ar net dešimt metų neduodamos dešimtinės.

Vakarų Europoje dešimtinė paprastai buvo renkama iš visų gyventojų, o LDK susiklostė praktika, kad dešimtinė, kaip ir kitos dėklos, buvo užrašoma fundatorių ar donatorių iš visos ar dalies nurodyto dvaro žemės. Dešimtinė būdavo susiejama su žemės valda, todėl net pasikeitus žemės savininkui prievolė išlikdavo. XV–XVI a. dar buvo įprasta suteikti savo pastatytai parapinei bažnyčiai žemę neišduodant fundacijos akto⁵⁸. Tad nieko keista, kad bajorai dešimtinę ar kitas dėklas taip pat teikdavo be įsipareigojimo donaciniu aktu. XV a. antrojoje pusėje – XVI a. pirmojoje pusėje ilgą laiką teiktos dėklos įsiteisėdavo „senovės“ dingstimi. Dvasininkija savo pretenzijų teisėtumą grindė dokumentais ir argumentu „nuo seno“. Teisėjai bylose dėl dešimtinės ir kitų dėklų taip pat reikalaudavo dvejopų įrodymų – teisę į dėklą pagrindžiančių aktų ir (arba) senyvo amžiaus gyventojų liudijimo, kad dėkla teikta nuo seno. Tiesa, „senovė“ šiuo atveju išlieka gana neapibrėžtas laikotarpis, be to, tai gana spekuliatyvi kategorija – kartais ji laikyta pakankamu argumentu išlaikyti įsipareigojimą⁵⁹,

55. 1511 m. dėl medaus duoklės nedavimo skundėsi Eišiškių klebonas Jonas (*Литовская Метрика*, t. 1, nr. 121, skilt. 708, 709), 1516 m. – Krošino klebonas Albertas (ten pat, nr. 284, skilt. 370–372), 1536 m. – Krošino klebonas Motiejus Dobratickis, taip pat bylinėjęs dėl piniginės ir voverių dėklos (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 133, p. 148, 149). 1529 m. bajorų šeima su Kernavės altarista Stanislovu bylinėjosi dėl piniginių išmokų (*Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 398, p. 334, 335). 1524 m. Mileičičių klebonas buvo apkaltintas neteisėtai surinkęs kalėdą (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 172, p. 129).

56. *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 398, p. 334, 335; *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 60, p. 107.

57. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 770, p. 316.

58. *Krikščionybės Lietuvoje istorija*, p. 70.

59. 1511 m. valdovas, remdamasis tradicija ir pridurdamas, kad iš Bažnyčios neatiminėja, nurodė toliau teikti medaus dėklą Eišiškių klebonui, nors žmonės ją mokėjo valdovo neliepiami (*Литовская Метрика*, t. 1, nr. 121, skilt. 708, 709). 1524 m. valdovas Kernavės bajorams liepė toliau mokėti dešimtinę Kernavės klebonui pagal seną paprotį, o jei ne – ji bus atimama (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 180, p. 130). 1529 m. Žoludeko klebono pristatytų liudytojų parodymai valdovo neįtikino, kad dešimtinė mokama nuo seno, todėl jo ieškinyš pripažintas nepagrįstu (*Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 72, p. 47–48, *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 15*, nr. 37, p. 79, 80).

o kartais – nepakankamu⁶⁰. Kita vertus, kai kada valdovas leisdavo sau priimti sprendimus, kurie ignoravo net teisėtus donacinius aktus⁶¹.

Aptariant bylas dėl dešimtinės reikėtų pažymėti, kad LDK nebuvo tvarkos, numatančios, kurio teismo – dvasinio ar pasaulietinio – kompetencijai jos priklauso. Pagal kanonų teisę dešimtinė laikyta *res spiritualis*, todėl priklausė dvasinio teismo kompetencijai⁶². Lenkijoje nuo XIII a. pirmosios pusės bylas dėl dešimtinių sprendavo dvasiniai teismai⁶³. Neaišku, ar toks dvasinių ir pasaulietinių teismų kompetencijų suregulavimas buvo perimtas LDK⁶⁴. Iš LM medžiagos matyti, kad dvasininkai patys kreipdavosi į pasaulietinius teismus su skundais dėl neduodamos dešimtinės. Tiesa, klebonų kreipimąsi į valdovo teismą dėl nemokamos dešimtinės ir kitų dėklų galima vertinti ir kaip kreipimąsi į patroną. Net 18 dvasininkų, iškėlusių tokias bylas, buvo valdovo funduotų parapijų klebonai ir tik 7 – bajoriškų (vienas iš jų – altarista). Į šį santykį verta atkreipti dėmesį, nes XVI a. bajorų funduotų parapijų Vilniaus vyskupijoje buvo dvigubai daugiau nei valdovo – atitinkamai 65% ir 30%.

Kai kurie dvasininkai siekdavo pasinaudoti neapibrėžta ginčų dėl dešimtinės teisine reglamentacija. Visais žinomais atvejais pasinaudoti specifinėmis dvasininkų teisėmis siekė Palenkės klebonai. 1541 m. Parčevo klebono įgaliotinis mėgino įrodyti, kad dvasininkas neprivalo atsakyti į ieškinį dėl neteisėtai reikalaujamos dešimtinės, nes bylas dėl dešimtinės turi nagrinėti dvasinis teismas. Teisėjai nesigilino į dvasinių ir pasaulietinių teismų kompetencijų niuansus – pakako ieškovo pastabos, kad pats klebonas anksčiau dėl to paties kreipėsi į valdovo, o ne į dvasinį teismą⁶⁵. Drohičino klebono Jokūbo ir valdovo dvarionio Leonardo Kosenskio byla dėl dešimtinės keletą metų buvo nagrinėjama Gniezno arkivyskupo, paties valdovo, du kartus – jo paskirtų teisėjų, vyskupo dvasiniame, paskui dar kartą valdovo

60. 1493 m. Ldk Aleksandras nepatenkino Drohičino klebono skundo dėl nebeduodamos dešimtinės, nes ji buvo teikiama geranoriškai be užrašymo (T. Jaszczolt, „Fundacje kościelne na Podlasiu do końca XV wieku“, *Kościół a państwo na pograniczu polsko-litewsko-białoruskim. Źródła i stan badań*, Białystok, 2005, p. 34).

61. 1529 m. valdovas leido Nemenčinės bajorų šeimai nemokėti Kernavės šv. Mikalojaus altarijai užrašytų piniginių išmokų iš jų dvaro, nes nuo to laiko, kai jos buvo užrašytos, dvaro valda sumažėjo perpus pačios altarijos naudai (*Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 398, p. 334, 335).

62. M. Wiśniski, *Ze studiów nad historią dziesięciny w Polsce średniowiecznej. Czasy Władysława Łokietka i Kazimiera W.*, Lwów, 1929, p. 126.

63. Ten pat, p. 127.

64. Užuomina apie bandymą Vilniaus vyskupijoje įdiegti panašią ginčų dėl dešimtinių sprendimo praktiką, kokia buvo Lenkijoje, galima laikyti 1391 m. rugpjūčio 30 d. Vilniaus vyskupo Andriaus Vilniaus katedros kapitulai suteiktą privilegiją, leidžiančią teisti ir skirti bažnytinės bausmes už kapitulai priklausančios dešimtinės nedavimą ar pagrobimą bei kitokias skriaudas, daromas jų žmonėms ir Bažnyčiai (*Kodeks dyplomatyczny katedry i diecezji wileńskiej*, wyd. J. Fijałek, W. Semkowicz, Kraków, 1948, nr. 21, p. 36, 37).

65. LM, kn. 27, l. 77–78v. Pažymėtina, kad Parčevo parapija buvo Krokuvos vyskupijoje, kurioje galiojo nuostata bylas dėl dešimtinių nagrinėti dvasiniuose teismuose, bet bylą klebonas iškėlė Ldk teisme, nes valdos, iš kurių siekė prisiteisti dešimtinę, priklausė LDK teritorijai.

ir jo paskirtų teisėjų teismuose⁶⁶. Būta bandymų manipuluoti bažnytinėmis sankcijomis sprendžiant ginčus dėl dešimtinės. Prakeikimą, kaip specialią poveikio priemonę, konfliktuodamas dėl dešimtinės 1525 m. taikė minėtas Drohičino klebonas Jokūbas⁶⁷, o 1526 m. Bransko klebonas prakeikė visus Bransko miestiečius⁶⁸. Abiem atvejais valdovas liepė klebonams prakeikimą panaikinti.

Konfliktas dėl dėklų galėjo supriešinti visą miestelio bendruomenę su dvasininku, atsakingu už jų sielovadą. Žinomi trys tokie atvejai, visi iš Lucko vyskupijos Palenkėje. 1525 m. Suražo miestiečiai pašaukė į valdovo teismą Suražo kleboną kaltindami, kad jis neteisėtai renkąs dešimtinę iš visų jų žemių, nors miestiečiai turintys ją mokėti tik iš tų, kurias dovanojo Ldk Aleksandras⁶⁹. 1528 m. jau pats klebonas kreipėsi į teismą dėl nemokamos dešimtinės⁷⁰. 1525–1527 m. su savo klebonu dėl dešimtinės bylinėjosi Bransko miestiečiai, bylos eiga buvo paini ir permaininga⁷¹. 1524 m. Mileičičių vaitas ir visi miestiečiai apkaltino savo kleboną neteisėtu reikalavimu duoti kalėdą, kuri anksčiau nebuvo renkama⁷².

Ginčai dėl karčemų laikymo

Beveik visais atvejais bylas dėl neteisėtai laikomų karčemų kėlė dvasininkai. Tik vienu žinomu atveju klebonijos karčemos monopolio teisę gynė jos nuomininkas⁷³. Vienintelį kartą pasaulietis siekė įrodyti, kad karčemą neteisėtai laiko klebonas⁷⁴. Ginčai, kurių objektas būdavo karčemos, dažniausiai kildavo dėl siekio įgyvendinti privilegijoje numatytą monopolio teisę, t. y. įrodyti, kad kitos miestelyje ir jo apylinkėse veikiančios karčemos laikomos neteisėtai. Vienu atveju skūsta dėl nelegalios karčemos, regis, ne ginant savo teises, o siekiant pakenkti jų laikytojui⁷⁵. Dalis ginčų dėl nelegalių karčemų buvo sprendžiama be teismo, tiesiog su vižu jas išardydavo. Tokie nelegalių karčemų naikinimai kartais peraugdavo į grumtynes, po kurių būdavo ne tik sužeistų, bet ir užmuštų⁷⁶.

66. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 560, p. 226; *Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 315, p. 263, 264.

67. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 560, p. 226.

68. Ten pat, nr. 42, p. 42; nr. 804, p. 333; nr. 865, p. 373.

69. Ten pat, nr. 552, p. 224.

70. LM, kn. 27, l. 91–92v.

71. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 42, p. 42; nr. 804, p. 333; nr. 865, p. 373.

72. Ten pat, nr. 172, p. 129.

73. LM, kn. 260, l. 713v–715.

74. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 50, p. 38.

75. 1540 m. tarp daugelio Ivano Liadskio kaltinimų Žoludeko klebonui Motiejui Baptistai paminėta ir tai, kad klebonas laiko keturias vietoj trijų fundacijoje įrašytų karčemų (*Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 50, p. 38).

76. 1550 m. buvo sumušti ir sužeisti Giedraičių klebono vietininko nelegalios karčemos ardyti atvesti žmonės (LM, kn. 238, l. 490). 1561 m. vižu paskirtas Stanislovas Bareikavičius buvo užpultas ir sumuštas, kai drauge su Mažosios Merkinės klebono valdiniais išardė tris nelegalias karčemas

Ginčai dėl kilnojamojo turto

Dauguma kilnojamojo turto (šieno, javų, gyvulių, namų ūkio rakandų, pinigų ir kt.) grobimų būdavo įvykdomi per užpuolimus ir (arba) muštynes. Aptikta vos keletas bylų dėl pavienių vagysčių, dažniausiai – arklių⁷⁷. Konfliktai dėl pavienių smulkesnių vagysčių tikriausiai būdavo sprendžiami vietoje arba žemesnės instancijos teismuose, todėl valdovo ir Vilniaus vaivados teismų knygose mažai duomenų apie jas. Rasta pavienių žinučių apie pagrobtus liturginius reikmenis ar bažnyčių dokumentus⁷⁸.

Valdų užpuolimai

LDK buvo paplitę smurtiniai valdų užpuolimai, primenantys karinius antpuolius, per kuriuos didelė ginkluotų žmonių grupė puldavo bajoro namus ir (arba) valstiečius. Tokius užpuolimus lydėdavo žmogžudystės, sumušimai, sužeidimai ir turto grobimas⁷⁹. Dvasininkų valdos būdavo puolamos galingesnių kaimynų, o turtinogesni dvasininkai patys siūsdavo savo valstiečius niokoti kaimyninių valdų.

Į atskirą grupę vertėtų išskirti atvejus, kai buvo užpulti bajorų dvarai arba klebonijos, nes jų metu pasikėsinta į pačių dvasininkų ar bajorų gerovę, sveikatą ir turtą. Žinomi penki atvejai, kai klebonas kreipėsi į teismą dėl klebonijos užpuolimo. Vienas klebonas iškėlė bylą dėl altarijos dvaro užpuolimo⁸⁰. Trimis iš penkių atvejų klebonija buvo užpulta, kai joje nebuvo klebono⁸¹. Regis, be šeimninko likusios klebonijos ir jų ūkiai būdavo patrauklūs užpuolimo objektai, nes jų turtą paprastai saugodavo vienas urėdas. Kita vertus, atskirais atvejais klebonijos užpuolimą galėjo išprovokuoti asmeninis ją prižiūrinčio urėdo kivirčas⁸². Net ir

(LM, kn. 255, l. 231). 1564 m. Ona Hornostajienė bylinėjosi dėl dviejų valstiečių, kurie buvo užmušti, kai naikino nelegaliai laikomą karčemą, kuri pažeidė O. Hornostajienės išsinuomotos Merkinės parapiinės bažnyčios karčemos monopolio teises (*Lietuvos Metrika (1522–1530). 4-oji Teismų bylų knyga*, nr. 257, p. 221, 222).

77. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 770, p. 316; *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 201, p. 127; LM, kn. 247, l. 34; LM, kn. 266, l. 308.

78. 1540 m. Žoludeko klebonas Motiejus apkaltino Ivano Liadskio Žoludeko urėdą sumušus du bažnyčios tarnus ir iš vieno jų atėmus arklių su vežimu bei sulaužius sidabrinį kryžių, iš kurio buvo išmuštas akmuo (*Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 49, p. 37, 38). 1565 m. Krėvos klebonas tvirtino, kad totorius Jackus Megmetovičius užpuolė Krėvos altarijos dvarą ir pagrobė skrynelę su bažnyčios dokumentais, pinigais bei sidabro dirbiniais (LM, kn. 262, l. 240v–241).

79. И. Малиновский, *Учение о преступлении по Литовскому Статуту*, Киев, 1894, p. 131.

80. LM, kn. 262, l. 240v, 241.

81. LM, kn. 247, l. 79; LM, kn. 250, l. 89v–91; LM, kn. 260, l. 56v.

82. 1554 m. Minsko klebonijos užpuolimu ir urėdo nužudymu apkaltintas Minsko miestietis Časnas Jablonskis teigė, kad tai velionis buvo užpuolęs jo namus, ketindamas jį nužudyti, ir, reikia suprasti, klebonijos užpuolimas tebuvęs atsakas (LM, kn. 250, l. 89v–91).

asmeniškai reziduodamas klebonas ne visada galėdavo veiksmingai apsiginti, klebonijoje nesant daugiau žmonių⁸³.

Prieštaringi liudijimai užfiksuoti apie Šalčininkų Šv. Baltramiejaus bažnyčios išplėsimą. 1563 m. rugpjūčio 12 d. Mikalojus Volčkovičius Vilniaus vietininkui pranešė apie du Stanislovo Mikalojaičio Vansevičiaus su pagalbininkais įvykdytus smurtinius užpuolimus: M. Volčkovičiaus bajoro namų Šalčininkuose ir Šalčininkų Šv. Baltramiejaus bažnyčios. Per bažnyčios užpuolimą esą buvo pagrobta daug jo tėvo dovanoto liturginių daiktų ir kito turto, o kleboną užpuolikai esą surištą išvedę į savo dvarą (kaip, beje, ir bajorą, kurio namas buvo užpultas)⁸⁴. Tačiau neaišku, ar minėtas užpuolimas iš tiesų buvo įvykdytas, nes po keleto mėnesių, tų pačių metų gruodžio 10 dieną, įrašyta kaltinamojo prašymu valdovo vižo atlikta Šalčininkų klebono Motiejaus Svirževskio apklausa, per kurią dvasininkas paneigė visus S. M. Vansevičiui pareikštus kaltinimus⁸⁵. Negalima atmesti ir tikimybės, kad dvasininko parodymai buvo melagingi, juolab kad prieš metus klebonas skundėsi dėl to paties S. M. Vansevičiaus pavedimu apiplėštos klebonijos⁸⁶.

Itin paini byla dėl Krekenavos klebonijos užėmimo. Ji išsiskiria ir tuo, kad žinoma visa jos eiga. 1565–1566 m. Vilniaus ir Žemaičių kanauninkas, vėliau Žemaičių vyskupas Viktorinas Verbickis bylinėjosi su valdovo dvarionimis Baltramiejumi, Leonu ir Jonu Raiskais ir jų žmonomis dėl Krekenavos klebonijos užėmimo. V. Verbickis teigė, kad minėti bajorai išlaužę vartus ir sumušę jo urėdą jėga užėmė tą kleboniją ir ją neteisėtai valdo, o pačiam dvasininkui Krekenavos klebonija priklausanti kaip Žemaičių arkidiakonijos fundacija. Savo ruožtu bajorai tikino esantys parapinės bažnyčios patronai⁸⁷. Abi šalys pateikė daug įvairių dokumentų. Valdovas drauge su ponais tarėjais (tarp jų buvo net trys vyskupai) priėmė sprendimą, kad atsakovai nėra kalti dėl klebonijos smurtinio užėmimo, nes 1563 m. valdovo nurodymu buvo įvesdinti į kleboniją, tačiau klebonija priklauso Žemaičių vyskupams, todėl bajorai turi ją palikti, grąžinti užvaldytą turtą ir per tą laiką iš jos gautas pajamas.

Visi mūsų aptikti klebonijų užpuolimai buvo įvykdyti XVI a. 6–7 dešimtmečiais. Nors galima daryti prielaidą, kad tokius nusikaltimus lėmė krašte plintanti reformacija, tačiau apie užpuolikų išpažįstamą tikėjimą nė vienu atveju nebuvo užsiminta.

83. 1551 m. Šiluvos klebonas Andriejus Gromackis šaukė į teismą Benešą Valavičių, kaltindamas jį prieš metus užpuolus Šiluvos kleboniją. Užpuolimo metu buvo sužeistas pats klebonas ir jo tarnas (LM, kn. 242, 48v–52). 1566 m. Valkavisko klebonas Ambraziejus Nemčinavičius apkaltino Jurgį Matevičių Jundilą išvežus jį iš klebonijos ir pavogus 50 kapų grašių. Bajorui uždėtas net 3000 kapų grašių laidas dėl klebono sveikatos (LM, kn. 263, l. 65).

84. LM, kn. 260, l. 618.

85. Ten pat, l. 681.

86. Ten pat, l. 56v.

87. LM, kn. 249, l. 363, 568v–573v.

Savo ruožtu dvasininkai irgi ne visada pasižymėjo taikumu. 1536 m. bajoras Petras Lelevičius pareiškė kaltinimus Šėtos klebonui Adomui dėl savo namų užpuolimo, nelaisvosios šeimos, galvijų ir daiktų pagrobimo⁸⁸. 1556 m. Jurgis Budiła su žmona Regina apkaltino Nestaniškių kleboną Erazmą Grimalą ir bajorą Stanislovą Nedzinskį bajorės dvaro Nestaniškėse užpuolimu ir jos pačios sumušimu⁸⁹. 1562 m. Voverių klebonas Jonas Strembošas buvo apkaltintas du kartus užpuolęs namą, stovintį netoli Voverių bažnyčios, sumušęs ir pagrobęs jo gyventoją⁹⁰.

Klebonijų, kaip ir bajorų namų, užpuolimai buvo bene įžūliausi nusikaltimai, tačiau tiek dvasininkai, tiek bajorai rengdavo ir ne tokius drastiškus valstiečių užpuolimus. Tokiais atvejais dažnai vardinama keletas nusikaltimų: valstiečių mušimai, grobimai ar net užmušimai, jų ar paties žemvaldžio turto pagrobimas, šieno ar javų išvežimas, miško iškirtimas ir pan. Prie šio pobūdžio nusikaltimų, ko gero, derėtų priskirti bylas, iškeltas „dėl daugelio skriaudų“. Tokius užpuolimus rengdavo tiek bajorai, tiek dvasininkai. Įdomu pastebėti, kad iš 7 smurtiniais užpuolimais apkaltintų klebonų 5 turėjo aukštesnes bažnytines pareigas⁹¹. Šią tendenciją būtų galima mėginti aiškinti valstiečių savivale, nes patys klebonai būdavo reti svečiai savo parapijose, tačiau pastarųjų vengimas teisti savo valstiečius, įvairūs išsisukinėjimai ir bylų vilkinimai verstų abejoti tokia prielaida. Taip pat vertėtų atkreipti dėmesį į parapijų, kurių valstiečiai užpuldinėdavo kaimynines valdas, turtingumą. Dvi iš jų – Krošino ir Žiupronių – priskirtinos vidutiniškai turtingų bažnyčių kategorijai, dvi – Ramygalos ir Trakų prepozitūra – labai turtingų, o viena – Ašmenos (du skirtingi Ašmenos klebonai buvo apkaltinti smurtinių išpuolių organizavimu) – turtingų⁹². Brasta taip pat užėmė išskirtinį statusą tarp Lucko vyskupijos parapijų. Galima daryti prielaidą, kad didesnės beneficijai priklausančios žemės valdos lėmė ne tik didesnes pajamas, bet ir didesnę galią, kurią buvo galima panaudoti vykdant užpuolimus. Ašmenos klebonui Steponui 1541 m. pareikšti kaltinimai byloja, kad atskirais atvejais tokie išpuoliai galėjo būti reguliarūs. Kleboną į teismą šaukė gana

88. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 225, p. 231, 232.

89. LM, kn. 247, l. 578, 581.

90. LM, kn. 255, l. 409.

91. 1540 m. Vilniaus prepozitas ir Ramygalos klebonas Jonas Domanovskis buvo pašauktas į teismą dėl daugelio nusikaltimų, kuriuos įvykdė Ramygalos bažnyčios valstiečiai (*Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 48, p. 37). 1551 m. Vilniaus kanauninkas ir Ašmenos prepozitas Aleksandras de Pessenti turėjo teisme atsakyti dėl 1549 m. liepą savo Ašmenos urėdų ir valstiečių smurtu pagrobto šieno (LM, kn. 239, l. 38v–41, 131–132). 1555 m. buvo pateiktas skundas Krošino klebonui Motiejui Dobratickiui dėl Krošino bažnyčios urėdų ir valstiečių daromos žalos (LM, kn. 247, 230v–233). 1567 m. Lucko arkidiakonas, Brastos klebonas Jonas Rečickis buvo pašauktas į teismą dėl Lietuvos Brastos klebonijos valdinių ilgą laiką daromų mušimų, grobimų ir kitos žalos (LM, kn. 255, l. 502v–504). 1568 m. Vilniaus ir Plocko kanauninkui, Trakų prepozitui Motiejui Kalečickiui iš Monkolino buvo pateikti kaltinimai dėl Trakų prepozitūros valdinių daromo smurto, grobimų ir žemės atėmimo (LM, kn. 263, l. 97).

92. J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 102, 103.

gausi giminystės ryšiais nesusijusių žemvaldžių grupė: Ona Mykolaitienė Zenavičienė, totorių vėliavininkas kunigaikštis Oliška Kazakevičius, ulanas Magmetas Juchnovičius, Petras Mimbilatovičius, Grinius Lipčičius ir Ivaškas Paltanavičius. Jie skundėsi, kad klebono valstiečiai daro dideles skriaudas ir nuostolius užpuolimais, grobimais, mušimais ir žmogžudystėmis⁹³. Pasitaikydavo ir priešingų atvejų, kai dvasininko žemes niokodavo daugelis kaimynų. 1524 m. Nemenčinės klebonas Jonas Kunickis valdovui skundėsi kaimynų daromomis skriaudomis⁹⁴.

Pasikėsinimai į asmens sveikatą ir gyvybę

Dažnai smurtas prieš asmenį būdavo susijęs su kitais nusikaltimais: žemės ir (ar) namų užpuolimu, žmonių, daiktų ar galvijų grobimu ir pan. Aptikti septyni atvejai, kai buvo panaudotas smurtas prieš parapijose dirbančius dvasininkus, vienas iš jų – pranešimas apie klebono užmušimą. Netiesioginių žinių apie konfliktus, kurie galėjo peraugti į smurtą, teikia bajorams įteikti laidavimo raštai dėl dvasininkų sveikatos⁹⁵. Konfesinio priešiško skatinto konflikto požymiu galima laikyti tik 1536 m. Žygimanto Senojo griežtą draudimą totoriams Mortuzai, Asanui ir Avseninui Melinbašičiams puldinėti apie Krošino bažnyčią einančias procesijas ir pasigėrus užgaulioti žekus⁹⁶.

1561 m. spalio 20 d. Lucko vicedekanas Tomas Chojenskis Lucko viceseniūnui pranešė, kad užmuštas Lucko pilies bažnyčios klebonas Motiejus. Dvasininko žmogžudyste buvo apkaltintas žydas Dančikas. Anot vicedekano, klebonas jau seniai vaidijęs su minėtu žydu. Žūtimi baigęsis konfliktas išplieskė vaistininkės name, kuriame klebonas nuomojo butą. Anot šeimininkės, dvasininkui buvo perrežta gerklė po to, kai dviem sugėrovams užmigus jis susikivirčio su amatininku Zigmantu⁹⁷. Šis atvejis išsiskiria ne tik tragiška baigtimi, bet ir tuo, kad įvyko miesto aplinkoje – klebonas buvo įsikūręs nuomojamame bute be valdinių ir bažnyčios tarnų. O dauguma dvasininkų, turinčių klebonijas provincijoje, gyvendavo netoli bažnyčios stovinioje klebonijoje, kurioje dažniausiai apsidarė ir kiti klebono

93. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 245, p. 154.

94. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 358, p. 161.

95. 1561 m. valdovo dvarionys Jurgis Gordyna ir Stanislovas Korizna pažeidė valdovo duotą laidą dėl Turgelių klebono Adomo sveikatos, sumušdami klebono tarnybininkus (LM, kn. 255, l. 231). 1562 m. valdovo žemioniui Sebastijonui Mikalojaičiui buvo įteiktas laidavimo raštas dėl Iveneco klebono Stanislovo Goreckio sveikatos užtikrinimo už 500 kapų grašių (LM, kn. 255, l. 433v). 1566 m. vižas įteikė nurodymą (mandatą) ir valdovo laidavimo raštą Jurijui Matevičiui Jundilai dėl Valkavisko klebono Ambraziejaus Nemčinavičiaus saugumo už 3000 kapų grašių (LM, kn. 263, l. 65).

96. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 90, p. 122, 123; nr. 133, p. 148, 149.

97. В. Полищук, „Между процедурой и формуляром: источниковедческий анализ судебных записей замковых книг перед реформой 1564–1566 гг. (на примере луцких замковых книг 1558–1566 гг.)“, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*, sudarė A. Dubonis, Vilnius, 2007, p. 374–376.

samdyti kunigai ir bažnyčios tarnai. Miestelių ir kaimų klebonai prirėikus galėjo pasitelkti jų ūkyje dirbančius valstiečius ir tarnus. Šie skirtumai pastebimi ir bylų dėl smurto medžiagoje – beveik visada minima, kad dvasininkas buvo sumuštas drauge su tarnais⁹⁸. Dviejose iš septynių bylų klebonai kaltino bajorus bažnyčiose tarnaujančių kunigų ir bažnyčios tarnų sumušimu. 1540 m. Žoludeko klebonas Motiejus kaltino Ivano Liadskio urėdą sumušus du bažnyčios tarnus ir iš vieno jų atėmus arklį su vežimu bei sulaužius sidabrinį kryžių⁹⁹. 1554 m. gegužės 3 d. kilo muštynės Vaistamo bažnyčios šventoriuje. Vaistamo klebonas teisme pasakojo, kad tą dieną giedant mišparus bajoro Roko Bemovskio tarnybininkas su daugeliu pagalbininkų bažnyčios šventoriuje užpuolęs jo tijūną, buvęs sumuštas pastarąjį bandęs ginti kunigas ir bažnyčios tarnas¹⁰⁰.

Gana netikėta, kad dvasininkų, kaltintų žmogaus sumušimu ar net užmušimu, aptikta kur kas daugiau nei priešingų atvejų – 9, iš kurių net 5 susiję su kaltinimu žmogžudyste. Tiesa, tik vienu atveju galima teigti, kad dvasininkas pats asmeniškai pasikėsino į kito gyvybę. Iš 1563 m. Didžiosios Vaverkos „klebonijos vikarijos kunigui“ Jokūbui Bobonickiui valdovo išduoto apsaugos rašto sužinome apie mirtimi pasibaigusį šio kunigo konfliktą su vietos bajoru. Anot kunigo, ponios Kamajienės bajoras Vaitiekus Smaliakas Tripiščas nežinia dėl ko ant jo „seniai piktą valią turėjo“, ne kartą buvo apšmeižęs ir išplūdęs. 1562 m. per Švč. Marijos Gimimo šventę (rugsėjo 8 d.) kunigas, eidamas po mišparų iš bažnyčios į kleboniją, prie vartelių sutiko minėtą bajorą su ištrauktu kardu. Kunigas nuo užpuoliko apsigynė ginklu, bet tvirtino rimtų žaizdų nepadaręs, o bajoras esą miręs „nežinia kodėl ar Dievui leidus“. O ponias Kamajienė ir velionio artimieji apkaltino kunigą žmogžudyste¹⁰¹. Paties kunigo pasakojimas atskleidžia, kad jis, pažeisdamas dvasininkų disciplinos reikalavimus, leidžiančius nešioti ginklą tik kelionėje¹⁰², kardą nešdavosi net į bažnyčią. Taip pat galima daryti prielaidą, kad šis kunigas, pats būdamas samdinytis, neturintis „užnugario“, nes buvo užpultas ir gynėsi pats vienas. Šis atvejis išskirtinis dar ir tuo, kad beneficijos neturintis dvasininkas veikia asmeniškai, nes paprastai savo samdytiems dvasininkams teismuose atstovaudavo klebonas.

98. 1524 m. Drohičino klebonas Jokūbas valdovui pasiskundė, kad bajoras Kasparas Kavernickis sumušė jį patį ir jo tarnus (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 499, p. 205). 1536 m. Molčadės altaria Jonai skundėsi, kad Slanimo vaisks Grinkus Michailovičius Kreivasis nemoka dešimtinės ir sumušė jį patį ir jo tarnus (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 60, p. 107). Šiluvos klebonas Andriejus Gromackis su savo tarnu buvo sumuštas 1550 m., naktį užpuolus kleboniją (LM, kn. 242, l. 48v–52). 1560 m. Paulius Glebavičius Esmanas sumušė Darevo kleboną Stanislovą Goreckį ir jo tarnus (LM, kn. 255, l. 138v–140).

99. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 49, p. 37, 38.

100. LM, kn. 250, l. 312–313.

101. LM, kn. 39, l. 541–542.

102. J. Fijałek, *Życie i obyczaje kleru w Polsce średniowiecznej na tle ustawodawstwa synodalnego*, Kraków, 2002, p. 29. Šis draudimas įrašytas ir į 1529 m. Vilniaus diecezinio sinodo nuostatus (žr. J. Savicki, *Concilia Poloniae*, t. 2: *Synody diecezji wileńskiej i ich statuty*, Warszawa, 1948, p. 120).

Klebonai savo tarnus pasitelkdavo gindamiesi nuo užpuolimų ir patys organizuodami užpuolimus¹⁰³. Dvasininkai galėjo primesti atsakomybę už nusikaltimą sau pavaldžiam asmeniui, taip pat siekdami vilkinti bylą ar net išvengti atsakomybės. 1558 m. Podorosko klebono Felikso Kločkos įgaliotinis visaip bandė išsukti dvasininką nuo kaltinimo prieš dvejus metus sumušus bajorą: jis teigė, kad dvasininkas pats yra pašaukęs ieškovą į teismą dėl sumušimo, tačiau negalėjo to įrodyti, vengė prisaikdinti bajoro liudytojus, galiausiai pateikė naują įvykio versiją – bajorui trenkęs ne pats klebonas, o jo žekas. Teisėjų tokie pasakojimai neįtikino, klebonas buvo pripažintas kaltu ir įpareigotas sumokėti 12 grašių baudą bei atlyginti patirtą žalą¹⁰⁴. Įtakingesniems dvasininkams išvengti teisinės atsakomybės sekdavosi geriau. 1540 m. ponų tarėjų teisme bajoras Mikalojus Dapkevičius apkaltino Vilniaus prelatą prepozitą ir Ramygalos kleboną Joną Domanovskį savo paties ir savo tijūno sumušimu. Anot ieškovo, kai jis kreipėsi į kleboną prašydamas, kad tas teistų savo Ramygalos bažnyčios valdinius už įvairius nusikaltimus, dvasininkas liepęs jį savo akivaizdoje primušti. Teisėjai paskyrė terminą, kada klebonas turi teisti apkaltintus valstiečius, o dėl sumušimo liepė kreiptis į dvasinį teismą¹⁰⁵. Kitose bylose, kuriose pasauliečiai kaltino dvasininkus sumušimu, tokio nurodymo neaptinkame. Tai galėjo lemti šią bylą nagrinėjusių teisėjų aukštesnė kompetencija bažnytinės teisės srityje – tarp teisusių keturių ponų tarėjų buvo du vyskupai (Lucko vyskupas Jurgis Chvalčevskis ir Žemaičių vyskupas Vaclovas Virbickis). Kita vertus, galima įžvelgti ir šališkumą, nes Jonas Domanovskis sparčiai kilo dvasininko karjeros laiptais, aktyviai dalyvavo politinėje veikloje, neabejotinai asmeniškai pažinojo abu teisėjaujančius vyskopus.

Jau minėta, kad turtingesnių parapijų klebonai, neretai einantys aukštesnes bažnytines pareigas, dažniau organizuodavo kaimyninių valdų antpuolius. Atrodo, kad atskirais atvejais tokių klebonų agresija tapdavo sunkiai pažabojama. 1567 m. Gardino seime Upytės pavieta bajorai valdovui skundėsi, kad Krekenavos, Pasvalio ir Ramygalos klebonai bei jų tarnybininkai tuose miesteliuose per turgus grobia kilminguosius ir juos įkalina. Regis, bajorai nedaug tepasiekė savo skundu, nes valdovas tik davė nurodymą dvasinio teismo kompetencijos dalykus perduoti nagrinėti Vilniaus vyskupui, o dėl pasaulietinių dalykų kreiptis į pasaulietinius teismus¹⁰⁶. Primintina, kad Ramygalos parapija priskiriama prie labai turtingų, o Pasvalio – prie turtingų¹⁰⁷. XVI a. viduryje visų trijų parapijų klebonai būdavo su valdovo aplinka susiję ir aukštesnių bažnytinių beneficijų turintys dvasininkai.

103. *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 19*, nr. 205, p. 213, 214; LM, kn. 255, l. 441; LM, kn. 261, l. 161–163.

104. LM, kn. 251, l. 119v–120v.

105. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 48, p. 37.

106. *Литовская Метрика. Книги публичных дел*, t. 1, skilt. 506.

107. J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie*, p. 102

Garbės įžeidimas

Dvasininkai su bajorais bylinėdavosi ne tik dėl materialios žalos ar kūno sužalojimo, bet ir dėl bajoriškai visuomenei itin aktualaus garbės instituto. Dažniausiai bylos dėl garbės įžeidimo kildavo bylinėjantis dėl kitų dalykų¹⁰⁸. Rasta tik viena byla, susijusi su garbės įžeidimu, nesant žinių, kad šalys būtų bylinėjęsi dėl kitų dalykų. 1562 m. Valkavisko klebonas apkaltino Valkavisko miestietį šmeižtu ir garbės pažeminimu. Tiesa, skundas buvo pripažintas nepagrįstu, nes miestietis teisme neigė įžeidęs dvasininką, o ir pats klebonas paaiškino buvęs išplūstas ne asmeniškai, o už akių, prieš savo tarnybininką¹⁰⁹.

Dvasininkų ginčai, susiję su giminaičiais

Teismų bylos – vienas iš nedaugelio šaltinių, kuriuose galima aptikti informacijos apie asmeninį dvasininkų gyvenimą: giminaičius ir ryšius su jais, taip pat asmeninį turtą. Iš pasaulietinių teismų bylų medžiagos galima spręsti, kad net „išėjusieji“ į dvasininkų luomą ne tik nenutraukdavo ryšių su šeima, bet ir aktyviai dalyvaudavo sprendžiant su giminės ir šeimos turtu susijusius klausimus ar net drauge įsigydavo nuosavybės. Ne visada dvasininkams būdavo paprasta dalyvauti tvarkant giminės turto reikalus, nes neretai parapija, kurioje jie dirbdavo, būdavo toli nuo tėvonijos. Nestebina, kad iš Knišino apylinkių kilęs Medilo altarista Kanopka Strelcevičius 1554 m. savo bičiuliui pavedė rūpintis Valakų reformos metu prie valstybinių žemių prijungtų tėvoninių žemių atgavimu kitame pavietae, – Knišiną ir Medilą skiria apie 400 kilometrų. Svarbu pažymėti, kad šiuo atveju dvasininkas iš esmės rūpinosi ne savo, o sesers interesais, nes nurodoma, kad pusę atgautos valdos įgaliotinis turi atiduoti jai, o kitą pusę valdyti pats, kol pastaroji padengs jo patirtas išlaidas¹¹⁰. Arčiau tėvonijų dirbantys dvasininkai šeimos turtinius interesus teismuose gindavo drauge su kitais šeimos nariais¹¹¹. Dvasininkai, dažniausiai būdami labiau išsilavinę, prirėkęs galėdavo padėti besibylinėjantiems artimiesiems. 1516–1517 m. Pabaisko

108. 1533 m. Lukonicos klebonas teismo metu valdovą dvarionį Ivaną Esmaną pavadino piktadariu (*rozboinik*). Valdovas pavedė Vilniaus vyskupui nubausti dvasininką už garbės įžeidimą (*Lietuvos Metrika (1533–1535). 8-oji Teismų bylų knyga*, nr. 68, p. 58, 59; nr. 128, p. 77; nr. 138, p. 82; nr. 143, p. 83). 1557 m. Bogušo Avsiankos Krošino klebonui pareikštas kaltinimas dėl garbės įžeidimo taip pat buvo tik vienas epizodas ilgoje abiejų šalių teisminių ginčų virtinėje (LM, kn. 247, l. 733v). 1559 m. Iveneco ir Darevo klebonas Stanislovas buvo pavadintas „nešvarios lovos sūnumi“ taip pat kilus ginčui dėl kitų dalykų (LM, kn. 250, l. 719v).

109. LM, kn. 258, l. 43v–44.

110. LM, kn. 247, 115v, 116.

111. 1522 m. Vidžių klebonas Mikalojus su broliu ir dviem sūnėnais valdovo teisme gynė tėvoniinę teisę į du valstiečius, pasiskelbusius išėiviniaus (*Литовская Метрика*, t. 1, nr. 379, skilt. 1100, 1101). 1524 m. kunigas Leonardas su tėvu ir broliais valdovui skundėsi dėl atimtų drevių (*Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 14*, nr. 204, p. 134).

klebonas Mykolas Zavišaitis bylinėjosi kaip sūnėno atstovas¹¹². Kunigas vienas pateikė teismui ieškinį dėl užimto sklypo ir namo Vilniuje, nors nuosavybė buvo įsi-
gyta už jo ir brolio lėšas¹¹³. Kai dvasininkai bylinėdavosi drauge su šeimos nariais,
tikėtina, kad gindami šeimos turtą dalyvavo ne tik kaip bendraturčiai, bet ir todėl,
kad galėjo veiksmingiau atstovauti bendram interesui.

Dvasininkai galėjo paveldėti giminaičių turtą, o pastarieji pretenduodavo į mi-
rusio dvasininko asmeninį turtą. Regis, ne visada būdavo lengva atskirti benefi-
cijos ir asmeninę paties kunigo nuosavybę. 1558 m. bajoras Leonardas Aleksandra-
vičius iš Šėtos klebono Jurgio Molio prisiteisė valstietį, kurį buvo įsigijęs jo dėdė,
1555 m. miręs ankstesnis Šėtos klebonas Adomas¹¹⁴.

Kai kurie dvasininkai padėdavo giminaičiams finansiškai. Štai Salako klebo-
nas Jurgis Taliatas buvo išpirkęs savo dėdės įkeistą žemę, dėl kurios 1514 m. bylinė-
josi su bajoru Stanislovu Bartaševičiumi¹¹⁵. Kaip savotišką paramą galima vertinti
ir tuos atvejus, kai klebonai priimdavo savo beneficijoje gyventi tikriausiai mažiau
pasiturinčius artimuosius. Žoludeko klebono Motiejaus brolis Jurgis ne tik gyveno
Žoludeko klebonijoje, bet ir padėdavo broliui organizuoti užpuolimus – 1540 m.
dvasininkas ir jo brolis buvo apkaltinti kaimyninių valdų drauge su pagalbini-
kais nusiaubimu¹¹⁶.

Po giminaičių žūties dvasininkui tekdavo bylinėtis dėl galvapinigių. Kunigas
pašaukė į teismą Trakų vaivadienę Elžbietą Astikienę dėl brolio nužudymo¹¹⁷. Įdo-
mu, kad 1559 m. Vilniaus kanauninkas Stanislovas Narkuskis, priklausantis dvasi-
ninkijos elitui, prašė į valdovo kanceliarijos knygas įrašyti, kad bylinėjimosi teisę
dėl užmušto brolio perduoda velionio žmonai, nes jis pats, būdamas dvasininkas,
negalįs pateikti ieškinio, „liečiančio gyvybę“¹¹⁸. Šie atvejai leidžia daryti prielaidą,
kad išimtinis dvasininkų luomo teisinis statusas dar nebuvo iki galo susiformavęs
ir iš dalies priklausė nuo pačių dvasininkų kompetencijos ir noro naudotis specifi-
nį statusą pabrėžiančiomis teisinėmis normomis, nes pirmu atveju valdovas nesu-
abejojo kunigo teise bylinėtis dėl brolio nužudymo.

Įdomūs socialiniai kapeliono Stanislovo Maževskio ryšiai užfiksuoti 1541 m.
Mikalojaus Budilos jam iškeltoje byloje dėl esą neteisėtos jo žmonos sesers vienuo-
lės globos¹¹⁹. Kapelionas įrodė kaltinimo nepagrįstumą.

112. *Литовская Метрика*, t. 1, nr. 264, skilt. 956; nr. 281, skilt. 985, 986.

113. LM, kn. 29, l. 60.

114. LM, kn. 252, l. 333v–334v.

115. *Литовская Метрика*, t. 1, nr. 79, skilt. 103, 104; nr. 308, skilt. 212; nr. 484, skilt. 1193.

116. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 50, p. 38.

117. *Литовская Метрика*, t. 1, nr. 330, skilt. 1045.

118. LM, kn. 249, l. 154.

119. *Lietuvos Metrika (1540–1541). 10-oji Teismų bylų knyga*, nr. 42, p. 35; nr. 82, p. 56; nr. 151, p. 94.

Kunigaikščio Jurgio Pukelevičiaus Giedraičio ir jo brolienės Jadvygos Mikalajienės byla su Trakelių klebonu Motiejumi leidžia pažvelgti į tą dvasininkų gyvenimo sritį, kuri apskritai neturėjo egzistuoti. 1552 m. dvasininkas stojo prieš teisėjus, nes teisme nepasirodė jo sūnus, kurį kunigaikštis apkaltino savo brolio nužudymu. Esą klebono sūnus 1552 m. liepos 24 d. vieškelyje užpuolė ir mirtinai sumušė iš murgės namo grįžtantį kunigaikštį. Jei tikėsime ieškovais, Trakelių klebonas kitą dieną pas jį atvykusiems velionio artimiesiems ne tik patvirtino, kad sūnus yra pas jį, bet ir laidavo 500 kapų grašių suma, kad kunigaikštis galės sūnų traukti į teismą. Tačiau teismo metu klebonas jau nebe norėjo pripažinti kraujo ryšio su kaltinamuoju ir pareiškė, kad „aš pas save jokios žmonos neturėjau, nes man, kaip dvasininkui, tai nėra tinkama, o neturėdamas žmonos negaliu turėti ir sūnaus bei už jį laiduoti“, todėl byla turinti būti perduota dvasiniam teismui. Stebina itin korektiškas teisėjų atsakymas, kuriuo klebonui tarsi pasufleruota kaip išvengti negarbės dėl celibato sulaužymo. Jie pareiškė, kad nėra priežasčių perduoti bylą dvasiniam teismui, nes ji nėra susijusi su orumu, o klebonas esą galėjęs pas save turėti ir krikšto ar sutvirtinimo sakramentą gavusį (*бирмованого*) sūnų. Klebonas buvo įpareigotas po keturių savaičių pristatyti į teismą savo sūnų arba pats atsakyti į šiam mestus kaltinimus¹²⁰. Tai, kad užmušto kunigaikščio artimieji jau kitą dieną vyko pas kleboną ieškoti nusikaltimą esą padariusio jo sūnaus, byloja, kad privatus klebono gyvenimas apylinkių gyventojams nebuvo paslaptis.

Išvados

Apibendrinant parapinės dvasininkijos teisminių ginčų praktiką derėtų atsižvelgti į esamų šaltinių ribotumą. LM knygoje galima rasti medžiagos tik iš gana vėlyvo laikotarpio, būtent nuo XVI a. antrojo dešimtmečio. Be to, valdovo ir Vilniaus vaivados teismuose nagrinėtos bylos sudarė tik dalį visų pasaulietiniuose ir dvasiniuose teismuose spęstų parapinės dvasininkijos ginčų su pasauliečiais. Teismų bylų knygoje aptinkami beveik vien klebonai ir altaristos, o antra šalis dažniausiai buvo bajorijos atstovai, tačiau tai anaip tol nereiškia, kad į vaidus neįsiveldavo beneficijų neturintys dvasininkai ar kitų socialinių sluoksnių LDK gyventojai. Tiesiog jų ginčai buvo sprendžiami kituose teismuose: klebonai teisė savo samdytus dvasininkus, dvasininkų ginčus su miestiečiais sprendė miestų teismai, o konfliktus su valstiečiais ir nelaisvaisiais – pastarųjų ponai. Dalis konfliktų buvo sprendžiami dvasiniuose teismuose pagal bažnytinę teisę.

Remiantis surinkta medžiaga galima daryti prielaidą, kad parapinė dvasininkija buvo labai nevienalytė. Beneficijas turintys klebonai ir altaristos buvo prana-

120. LM, kn. 244, l. 167v–170.

šesni už samdytus kunigus ne tik Bažnyčios struktūroje, bet ir socialinėje srityje. Samdytų dvasininkų statusas buvo artimesnis urėdų ir kitų samdinių padėčiai, o beneficijų turinčios dvasininkijos gyvenimo būdas beveik nesiskyrė nuo bajoriškojo. Pastebima ir nevienoda beneficinės dvasininkijos padėtis. Kaip tarp bajorų išskiriama didikų kategorija, taip tarp parapinės dvasininkijos išsiskyrė vieną ar kelias parapijas turintys aukštieji dvasininkai. Jie už kitus klebonus ir altaristas buvo pranašesni išsilavinimu, socialiniais ryšiais ir turtine padėtimi, be to, kaip tik jiems tekdavo turtingiausios parapijos. Paprastai kanauninkai ir prelatai nereziduodavo turimose parapijose, tačiau už kitus klebonus veikliau tvarkydavo savo bažnyčių turtinius reikalus. Juos dažniau nei kitus klebonus aptinkame besibylinėjančius dėl bažnyčių žemių, dešimtinės ir pan. Kita vertus, aukštieji dvasininkai taip pat kur kas dažniau buvo kaltinami dėl užpuolimų, grobimų, mušimų ir kitų nusikaltimų, organizuojamų iš parapinių bažnyčių valdų. Klebonams, turintiems turtingas parapijas, tekdavo bylinėtis dažniau nei kitiems jau vien dėl to, kad didesnės žemės valdos ir įvairesnės pajamos teikė daugiau pagrindo konfliktinėms situacijoms kilti. Dera atsižvelgti ir į tai, kad dažniausiai Vilniuje reziduojantiems aukštiesiems dvasininkams buvo kur kas paprasčiau vesti teisminį procesą nei nuo valstybinių centrų nutolusių parapijų klebonams. Be to, parapijų turintys aukštieji dvasininkai galėjo drąsiau ginti savo interesus valstybiniuose teismuose, nes turėjo lėšų gana brangiam bylinėjimosi procesui, o ir jų socialiniai ryšiai leido tikėtis palankesnio sprendimo.

Nors istoriografijoje dažnai aptinkamas teiginys, kad dvasininkai visas bylas siekdavo nukreipti į dvasinį teismą, peržiūrėta LM medžiaga atskleidžia, kad patys dvasininkai šaukdavo pasauliečius į pasaulietinius teismus, ir anaipol ne tik į aukščiausiąjį valstybėje valdovo teismą. Parapinė dvasininkija iškėlė dvigubai daugiau ieškinių pasauliečiams nei pastarieji dvasininkams. Tiesa, nors dvasininkai šaukdavo pasauliečius į valstybinius teismus, tačiau patys pašaukti nevengdavo vilkinti bylų, bandydami jas nukreipti į dvasinius teismus. Paprastai kuo aukštesnių bažnytinių pareigų turėjo klebonas, tuo sumaniau manipuliuodavo dvasininko teisiniu statusu ir, derėtų pažymėti, tuo labiau teisėjai paisydavo jo reikalavimų nukreipti bylą į dvasinį teismą ir kur kas nuolaidžiau žvelgdavo į kitokį bylos vilkinimą. Gana ryški tendencija, buvo pasaulietiniuose teismuose paisyti dvasininkų teisinio statuso ypatybių tiek, kiek patys dvasininkai reikalavo.

Parapinės dvasininkijos ir pasauliečių konfliktų įvairovę pirmiausia lėmė parapiinių beneficijų turto ir pajamų struktūra. Daugiausia konfliktų kildavo dėl žemės valdų, valstiečių, dešimtinių ir kitų dėklų, taip pat karčemų laikymo – pagrindinių parapiinių beneficijų pajamų šaltinių. Ginčiuose dėl valstiečių ir žemės parapinė dvasininkija perdėm neišsiskyrė iš kitų žemvaldžių. Panašus dvasininkų ir pasauliečių santykis tarp ieškovų ir atsakovų. Dažniausiai dvasininkai su apylinkių ba-

jorais vaidydavosi dėl žemės nuosavybės teisių. Ginčai taip pat kildavo dėl įkeistų dvarų, Valakų reformos įgyvendinimo metu pasitaikančios painiavos, patronų nenoro laikytis savo protėvių įsipareigojimų ir pan. Konfliktai dėl žemėvaldos neretai tapdavo smurtinių užpuolimų priežastimi, o atskirais atvejais įsisenėdavo taip, kad abi šalys ištikus dešimtmečius bylinėdavosi.

Smurtinių bylų protokoluose taip pat atsiskleidžia skirtumas tarp beneficijų turėjusios ir jų neturėjusios dvasininkijos. Vikarai ir kiti klebonų samdyti kunigai dažniausiai į muštynes įsivelia vieni, o klebonai tiek ginasi, tiek puola savo tijųnų, urėdų ir valstiečių „rankomis“, atskirais atvejais nevengdami atsakomybę primesti savo samdytiems dvasininkams. Svarbu pabrėžti, kad, nors LDK pasižymėjo išpažįstamų konfesijų įvairove, be to, tiriamas laikotarpis apėmė ir reformacijos plitimą, nė vienoje byloje, net dėl smurtinių nusikaltimų, nebuvo užsimenama apie nusikaltimą galėjusius inspiruoti religinius nesutarimus.

Nors dvasininkų tarnystės vietas nuo jų kilmės vietų ir giminaičių neretai skyrė nemaži atstumai, tačiau jie neprarasdavo ryšio su gimine, dalyvaudavo tvarkant giminės turtinius reikalus, padėdavo giminaičiams bylinėtis.

LAWSUITS BETWEEN PARISH CLERGY AND LAY PERSONS IN THE 16th CENTURY IN THE LIGHT OF THE COURT RECORDS BOOKS OF THE LITHUANIAN METRICA

Reda Bružaitė

Summary

Hitherto much more attention has been given to the study of the higher echelons of the Roman Catholic clergy than to the parish clergy who received only cursory treatment and that mostly in cases dealing with *cura animarum* of parish priests or their vicars. In this article it is attempted to look upon them as a distinct social group. The main aim of this article is to represent a multi-faceted nature of relations between Roman Catholic clergy and lay persons by focussing on a sphere of mutual conflicts and quarrels. The data for the investigation of this sort of law suits, that were judged by secular courts of law (mainly the grand ducal court, that of the lords and that of the palatine of Vilnius), have been collected from already published and still unpublished 16th century books of the Lithuanian Metrica. From this source we managed to identify 176 relevant cases in which 125 priests were involved.

It turned out that the majority of clergy involved in such cases was made up of parish priests, only 15 were those who served as chantry priests and quite a few who acted as priests without any benefice. The collected data have also shown that the parish priests and other clergy serving in parishes used to get involved in disputes with people of almost each social stratum, from princes and magnates down to townfolk and even peasants.

The landed property was the main source of income both for the clergy and the nobles, so it is not surprising that most cases arose in the wake of disputes concerning land and peasants. Such cases made up more than a half of all judicial disputes. The second most important source of income both for parish priests and chantry priests was in taxes in kind, among whom the tithe was the most significant. So that is why the disputes over a tithe constitute the second largest group of lawsuits. The cases related to the running of taverns are much fewer in number, and only sporadically we come across cases related to thefts. The lawsuits brought to court because of raids, assaults and battery or murder are especially interesting and colourful as regards the daily circumstances of life and social relations of parish priests. Such cases cast a very clear light on the relationship between the affluence of a parish and the aggressiveness of its incumbent: the lands of poor parishes used to be subject to raids from their neighbours, while the priests of affluent parishes would organise the similar raids themselves.

The material from law-court records shows that parish priests as a social group were far from homogenous. First of all it is necessary to make a distinction between priests in charge of a certain parish or priests endowed with altar-related benefices on the one hand, and hired clergymen (mostly vicars) on the other. The latter were, in economic and juridical terms, subject to the priests who hired them to carry out the daily tasks of parish management. A prime of place among more well-to-do parish priests belonged to those priests who were invested with more prominent ecclesiastical benefices and, consequently, received, as a rule, the richest parishes. The latter group of priests were in possession of stronger economic basis, better education and wide-ranging social relations, which all in all accounted not only for their more frequent appearance in the role of defendants in cases related to raids and violence, but also allowed them more effectively to manipulate the norms of their clerical status to their own advantage, to protract or postpone hearings or even to evade legal responsibility altogether.

Translated by Darius Baronas